

A bilabiális β és a ν -féle hangok a magyarban

KIS TAMÁS

1. A magyar nyelvtörténet neves kutatói időnként arra figyelmeztetnek bennünket, hogy „kritikátlanul ismételve az elődök tanait” (PAPP 1972: 48) könnyen válhatunk nem eléggé megalapozott vagy éppen téves elméletek hirdetőivé, ezért a nyelvésznek, aki „tudományát öntudatosan akarja művelni, szüksége van arra, hogy időről-időre, a napi munkát félretéve, tudománya alapkérdései felől elmélkedjék” (GOMBOCZ 1915: 107–108), és időnként rákérdezzen akár a legnyilvánvalóbb alapfogalmakra is (vö. BÉKÉS 1997: 13). Ezen gondolatok jegyében — ha nem is rendszeres, de ismétlődő — nyelvtörténeti kalandozásaim során igyekeztem mindig némiképpen távolabbról szemlélni az éppen tárgyalt jelenséget, és bizonyára ez is az oka annak, hogy rendre arra a következtetésre jutottam, hogy „a magyar hangtörténetben szinte minden olyan hang kapcsán felvethetők elbizonytalanító kérdések, amelyek a mai magyar nyelvben nincsenek meg fonémastátusban” (KIS 2014: 90). E hangok közül a veláris j -ről vagy a (tévesen palatálisként is említett) palatalizált dzs -ről például elég nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy sohasem voltak meg a magyar nyelvben (KIS 2005, 2013). A mostani írásom tárgyául választott bilabiális β -ről ugyanezt ugyanakkora határozottsággal nem lehet kijelenteni, azonban a β egykori (különösen fonémakénti) meglétének feltételezése, továbbá az, hogy valóban fonetikailag is leírható realitásként értelmezhetjük-e a β betűvel jelölt hango(ka)t, vagy csak szimbólumnak, egy hangmegfelelési képlet összefoglalásának (vö. BÁRCZI 1962: 1) kell tekintennünk, kérdések egész sorát veti fel, amelyek két nagyobb csoportba foglalhatók:

a) Ha volt az ómagyarban β , az milyen hang lehetett, milyen fonetikai sajátosságokkal bírt, milyen rendszerkapcsolatai voltak más mássalhangzókkal (például az f -fel és a ν -vel)?

b) A magyar hangtörténetben az ómagyar (és esetleg későbbi) bilabiális β mellett felhozott érvek tarthatók-e, a velük összefüggésbe hozott jelenségek csak a β meglétével magyarázhatók-e?

Az első kérdéskörre elsősorban az általános és a magyar leíró hangtan révén remélhetünk választ, a második témacsoport inkább hangtörténeti érveket kíván,

de csakis úgy, hogy közben nem tévesztjük szem elől a hangtanból nyert eredményeket sem. A két kérdéskör ugyan szorosan összekapcsolódik, de — ha másért nem, terjedelmi okok miatt — célszerű őket különválasztani. Mostani írásomban azokat a hangtani problémákat veszem sorra, amelyek révén választ remélhetünk arra a kérdésre, hogy az ún. v -féle hangok (azaz a labiális réshangok) közül melyek vannak, voltak vagy lehettek meg a magyar nyelvben.

2. A kutatók a bilabiális β -ről a huszadik század közepéig a magyar nyelv nyelvemlékekkel adatolt korszakairól szólva nem igazán beszéltek, ezt a hangot sokáig egyedül az ősmagyar korra volt szokás rekonstruálni. Leginkább KRÄUTER FERENC volt az, aki a mássalhangzó-hasonulásokról szóló munkájában (1907) a szerinte még a Halotti beszéd korában is ejtett bilabiális w -ről írva részletesen kifejtette, hogy a „ v tövű igék eredeti tövégi Mássalhangzója nem v , hanem (egy v -hez mindenesetre hasonló artikulációjú hang) w volt” (KRÄUTER 1907: 147), mert csak így lehet megmagyarázni a v labializáló hatását és a $-val/$ $-vel$ ragban megfigyelhető hasonulását. KRÄUTER szerint ugyanis a „különböző artikulációjú mássalhangzókhoz csakis tökéletlen képzésű mássalhangzó hasonulhat” (KRÄUTER 1907: 146), „labializáló hatást pedig [amit a tiszta v tövű igékben tapasztalunk] nem tulajdoníthatunk a dentilabiális v -nek” (KRÄUTER 1907: 147).

KRÄUTER érveit és következtetését a 20. század elején visszautasították: „Nem lehetetlen, hogy az ómagyar korban még megvolt nyelvünkben a bilabiális β hang (mint KRÄUTER F vitatja NyF. 44: 17 kk.), s hogy a HB. v -i is ilyenek voltak. Ezt azonban éppen csak lehetőségként fogadhatjuk el. Kényszerítő okunk nincsen erre a föltevésre, mert ami elfogadhatót KRÄUTER előhoz, az csak annyit tesz valószínűvé, hogy a magyar nyelvben v a l a m i k o r megvolt a β hang.” (SZINNYEI 1926: 233).

Azt, hogy a magyar nyelvben — az ómagyar és a középmagyar korban és esetleg még ezután is (akár napjainkig folyamatosan) — létezett a bilabiális β , EMIL PETROVICI román nyelvész 1956-os előadása óta vallják hangtörténészeink (IMRE 1971: 295; vö. BilabV.). Az ennél korábbi munkákban a magyar bilabiális β létezésének lehetősége lényegében nem merült fel, nem találkozunk a β -vel sem GOMBOCZ (1940: 92–98, 1925/1950: 32–38) vagy PAIS (1950) hangtörténeti, sem KNEZSA (1928: 17–19, 1959: 7–8, 10–11) helyesírás-történeti, sem mások nyelvtörténeti írásaiban. BÁRCZI hangtörténet-tankönyvének első kiadása még szintén nem szól a bilabiális β -ről (1954: 81, 87), a második kiadás viszont már a β történetét tárgyalja a v kapcsán (1958: 127–129).

Ahhoz, hogy az ómagyar bilabiális β ügyében tisztábban lássunk, ajánlatos minél több irányból körbejárni a kérdést, bízva benne, hogy az általános és a magyar hangtan és hangtörténet több olyan információval szolgál, amit érdemes figyelembe vennünk, ha a feltételezett β -t be akarjuk illeszteni a hajdanvolt magyar mássalhangzók sorába.

3. Először is tekintsük át, milyen *v*-féle réshangok léteznek a világ nyelveiben! E hangok főbb típusait¹ az 1. táblázat mutatja.

		Zörejhangok (Obstruensek)		Zengőhangok (Szonoránsok)		Zörejh. (Obstr.)	
		Réshangok		Közelítőhangok			
		(Centrális nemszibiláns) frikatíva		(Centrális) approximáns		Szemivokális approximáns	
		zöngétlen	zöngés	zöngétlen	zöngés	zöngés	zöngétlen
Labiális	Bilabiális	<i>φ</i> [ϕ] (<i>φ</i>)	<i>β</i> [β] (<i>β</i>)	<i>φ</i> [ϕ̥] (<i>w</i>)	<i>β</i> [β̥] (<i>w</i>)		
	Labio- dentális	<i>f</i> [f] (<i>f</i>)	<i>v</i> [v] (<i>v̥</i>)	<i>f</i> [f̥] (<i>v</i>)	<i>v</i> [v̥] (<i>v</i>)		
Dorzális	Labioveláris (labializált veláris)					<i>ɰ</i> [w] (<i>ɰ</i>)	[w̥ ~ m̥] (<i>ɰ̥</i>)

1. táblázat: A *v*-féle hangok főbb változatai²

3.1. Az 1. táblázatban felsorolt hangok a képzés helye szerint — a veláris [w] és [w̥] kivételével — mind labiálisak: vagy a két ajak (bilabiális), vagy a felső fogsor és az alsó ajak (labiodentális) alkotta réssel képződnek.

A labioveláris (labializált veláris) szemivokális [w]-nek és zöngétlen változatának a *v*-féle hangok közötti felsorolását — egyelőre — az indokolja, hogy a magyar hangtörténet művelői között teljesen általánosan elterjedt az a vélekedés, hogy a bilabiális *β* hang (amit gyakran *w* betűvel is jelölnek), azonos az angoltól is ismert [w]-vel.³ Ez nyilvánvalóan tévedés, bár a [w] hangzása labializáltsága

¹ A mássalhangzók teljesebb rendszerezését lásd pl. Kis 2014: 100–101, az approximánsokét Kis 2014: 110–111.

² A zárójel nélküli kurzív betűk a magyar egyezményes hangjelölésben használt (használható) jelek, szögletes zárójelben az IPA által alkalmazott karakterek találhatóak, végül kurzívval szedve zárójelben a finnugor átírás jelei láthatók.

³ Vö. „*β* (ilyen hangot ejtenek pl. az angol *water* 'víz' szó elején)” (HORVÁTH 2003: 45). A *β* azonosítása az angol *w*-vel régóta jelen van a magyar nyelvészetben (lásd pl. SZINNYEI 1902: 96), bár GOMBOCZ ZOLTÁN már bő száz éve felhívta rá a figyelmet, hogy ez a két hang nem azonos: „A betűalakok közül Szinnyei megváltoztatta Setälä három jegyét. *β* (bilabialis spiráns) h. *w*. A változtatás ellen nem lehet kifogást tenni, annál kevésbé, mert a *w* jegy nálunk már nagyon meggyökeresedett. Megjegyzendő azonban, hogy az angol *w* (a honnan e jegy véve van) *u* nyelvállással s

miatt valóban hasonlít a β -hez.⁴ A [w] azonban képzését tekintve nem a β -vel, hanem a veláris labiális felső nyelvvállású magánhangzóval, az u -val van szorosabb kapcsolatban, ugyanis a [w] (a magyar egyezményes átírásban és a finnugor hangjelölésben u) egy olyan magánhangzós tulajdonságokkal rendelkező félhangzó (sőt egyesek szerint mássalhangzós tulajdonságokkal rendelkező magánhangzó), ami magánhangzó megfelelőjétől (ún. korrespondensétől), az u -tól csak abban különbözik (már amennyiben valóban különbözik⁵), hogy képzése a toldalékcsoában valamivel szűkebb, akusztikai szerkezete „mássalhangzó-közelibb”, időtartama pedig rövidebb (MARTÍNEZ-CELDRÁN 2004: 202; vö. MADDIESON–EMMOREY 1985, LADEFOGED–MADDIESON 1996: 323, CRYSTAL 2008: 432; a szemivokálisokról kissé bővebben lásd KIS 2014: 107–111).

3.2. A táblázatban felsorolt v -féle hangok képzésének módja eltérő nyitottságú rés vagy nyílás lehet. Szűkréses képzés esetén frikatívák, tágréses képzéssel approximánsok, felső nyelvvállású nyílást artikulálva pedig szemivokálisok jönnek létre. A hangképző szerveknek a szájüregbeli eltérő nyitottsága eltérő akusztikai sajátosságokat eredményez.

A frikatívák „képzése közben magas frekvenciájú, fehér zaj jellegű súrlódási zörej jön létre” (SIPTÁR–SZENTGYÖRGYI 2013: 10), azaz a frikatívák minden esetben zörejhangok (obstruensek), amelyeknek hangszínképe aperiodikus, szabálytalan, alapvetően turbulens zorejből álló rezgéseket mutat, zöngéjük emiatt ún. fojtott zöngé. Mindennek megfelelően az obstruensek a [– szon] (nem zengő) és a [+ msh] (mássalhangzós) disztinktív jeggyel jellemezhetők.

A frikatívákkal szemben a közelítőhangok (approximánsok) többségének megkülönböztető jegyei közé a [+ szon] (zengő) és a [– msh] (nem mássalhangzós) jegyeket kell sorolnunk, ugyanis a zöngés approximánsok képzése során a toldalékcsoában nem jön létre valódi akadály, pusztán olyan szűkület/nyílás (azaz tágrés), amelynek „leküzdése” súrlódásmentes, minek következtében nem keletkezik turbulens zorej vagy bármiféle hallható súrlódás. Emiatt — és mert a zorej hiánya miatt nem fojtott, hanem teljes zöngéjük — a szonoráns mássalhangzók hangszínképe a szintén szonoráns (vö. pl. CRYSTAL 2008: 442) magánhangzókéra emlékeztető (GÓSY 2004: 142–143), felharmonikusokat tartalmazó, szabályos (kváziperiodikus) rezgésekből áll (vö. KIS 2014: 98–99).

majdnem minden fuvóhang (reibelauf) nélkül jön létre, tehát nem úgy, mint pl. a lapp w .” (GOMBÓCZ 1903: 419).

⁴ A [β] és a [w] különbségéről és megkülönböztetéséről lásd LADEFOGED–MADDIESON 1996 (322–326) és MARTÍNEZ-CELDRÁN 2004.

⁵ A szakirodalom egy része szerint nincs kimutatható fonetikai különbség az u és a u között. Többen is képviselik azt a nézetet, hogy a szemivokálisok valójában magánhangzók, azaz a félhangzó és a neki megfelelő magánhangzó lényegében ugyanaz a hang, szemivokálisnak tekinteni őket pusztán fonológiai szempontból indokolt (vö. MARTÍNEZ-CELDRÁN 2004: 202).

Ugyanez mondható el a szonoráns szemivokális [w]-ről is, amely nemcsak „magánhangzókéra emlékeztető”, hanem kifejezetten magánhangzónak tekinthető hangszínképet mutat.

A zengősség kapcsán megemlítendő még, hogy a zöngétlen labiális centrális [ϕ] és [f] approximánsok zöngés megfelelőikkel ellentétben nem szonoránsok, hiszen zöngékepzés híján a hangzásukhoz szükséges akusztikai hatást a toldalécsőbéli zörej adja, ezért az [ϕ]-et és az [f]-et obstruensként kell számon tartanunk. Ugyanígy obstruensnek kell minősítenünk a zöngétlen [w]-t is, mert ennek képzése során is létrejön a hangzását biztosító zörej.

A PHOIBLE (lásd a 7. lábjegyzetet) által használt terminológia alapján az 1. táblázatban felsorolt hangok az [u]-val kiegészítve a következő disztinktív jegyekkel jellemezhetők:

	β	β̥	ϕ	ϕ̥	f	v	ʊ	w̥	w	u
szótagalkotó	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+
mássalhangzós	+	–	+	+	+	+	–	+	–	–
szonoráns	–	+	–	–	–	–	+	–	+	+
folyamatos	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
késleltetett felpattanás	+	+	+	+	+	+	+			
approximáns	–	+	–	+	–	–	+	+	+	
labiális	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
kerekített	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+
labiodentális	–	–	–	–	+	+	+	–	–	–
dorzális	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+
hangszalagrezgés	+	+	–	–	–	+	+	–	+	+
tág hangrés	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–
felső nyelváll.								+	+	+
alsó nyelvállású								–	–	–
elülső								–	–	–
hátsó								+	+	+
feszés								+	+	+

2. táblázat: A v-féle hangok és az [u] disztinktív jegyei

3.3.1. A v-féle hangok e rövid áttekintése után érdemes egy pillantást vetni arra is, hogy ezek milyen megoszlásban fordulnak elő a világ nyelveiben. Az áttekintéséhez két adatbázist, az UPSID-ot⁶ (<http://web.phonetik.uni-frankfurt.de/upsid>)

⁶ Az UPSID (UCLA Phonological Segment Inventory Database) a világ 451 nyelvének hangkészletét feldolgozó adatbázis, amit IAN MADDIESON és KRISTIN PRECODA hozott létre a Los Angeles-i Kaliforniai Egyetemen (UCLA) 1984-ben (MADDIESON 1984, MADDIESON–PRECODA 1990). Az UPSID nyilvánosan elérhető és letölthető (<http://www.linguistics.ucla.edu/faciliti/sales/software.htm#upsid>), legegyszerűbben pedig a <http://web.phonetik.uni-frankfurt.de/upsid.html> oldalról indulva lehet benne keresni.

_segment_freq.html) és a PHOIBLE-t⁷ (<http://phoible.org/parameters>) használtam.⁸

	PHOIBLE		UPSIDE	
	alapváltozat	összes variáns	alapváltozat	összes variáns
β	255 (12%)	272	54 (12%)	55
β̂	26 (1%)	30	19 (4,2%)	22
ϕ	140 (6%)	155	39 (8,6%)	44
ϕ̂	1 (0%)	1	1 (0,2%)	1
v	626 (29%)	664	95 (21,1%)	105
v̂	34 (2%)	35	6 (1,3%)	6
f	1054 (49%)	1157	180 (39,9%)	186
f̂	0 (0%)	0	0 (0%)	0
w	1812 (84%)	1933	332 (73,6%)	351
ŵ	2 (0%)	3	15 (3,3%)	15
u	1873 (87%)	3048	369 (81,8%)	505

3. táblázat: A v-féle hangok és az [u] gyakorisága a világ nyelveiben⁹

⁷ A PHOIBLE Online (<http://phoible.org>) jelenlegi állapotában 2014-ben készült el a lipcsei Max Planck Intézetben több adatbázis egyesítésével (magában foglalja például az UPSID adatait is). A PHOIBLE-ba egy nyelv adatait több forrásból is felvették, ezért a nyelvek száma (1672) és a lehetséges előfordulások száma (2160) nem egyezik. A PHOIBLE-ről igen nagy részletességgel STEVEN MORANNÁL (2012) olvashatunk.

⁸ Mindkét adatbázis esetében felvetődik megbízhatóságuk kérdése, ami a felhasznált forrásaikból fakad. A magyar nyelv adatai például két, azonos forrásokat használó (HALL 1938, 1944, BÁNHIDI–JÓKAY–SZABÓ 1965, KÁLMÁN 1972), ám mégis eltérő információkat tartalmazó adatbázisból kerültek bele a PHOIBLE-ba: egyrészt az UPSID-ből, ami szerint a magyarban 40 fonéma található (<http://phoible.org/inventories/view/358>), másrészt az SPA-ból (The Stanford Phonology Archive), amely a hosszú mássalhangzókat is felvéve 65 fonémát sorol fel (<http://phoible.org/inventories/view/183>). A két adatbázis eltérései azonban nemcsak a hangok számában mutatkoznak meg, hanem például azt láthatjuk, hogy az UPSID az összes magyar alveoláris mássalhangzót ([t], [d] stb.) dentálisként ([t̪], [d̪] stb.) tartja nyilván. Abban viszont megegyeznek, hogy mindkettő szerint van labioveláris [w] is a magyarban. Ez a [w] HALL forrásként használt angol nyelvű munkáiból kerülhetett be az adatbázisokba, HALL szerint olyan jövevényszavakban fordul elő a magyarban, mint az „/awto/ ‘auto’ [‘ɔʊto:]” (HALL 1944: 15).

⁹ A táblázat „alapváltozat” oszlopaiban az adott hangnak az adatbázisokban számlált mennyisége látható, zárójelben pedig ezek aránya a teljes adatmennyiséghez képest százalékban megadva. Eszerint például a [w] a PHOIBLE-ban 1812-szer fordul elő, ami 84%-os előfordulási gyakoriságnak felel meg. (A táblázat „alapváltozat” oszlopaiban feltüntetett mennyiségek az adatbázisok által közölt adatok; a PHOIBLE 2155, az UPSID 451 adatból számolta a százalékokat.) A táblázat „összes variáns” oszlopaiban látható számok az adott hangnak az alapváltozaton túl az összes további artikulációs sajátossággal ejtett variánsával együtt számlált mennyiségét mutatják. Eszerint például a [w], továbbá a [w̄, ŵ, w̃, w̄, w̅, w̆, ẇ, ẅ, w̉, ẘ, w̋, w̌, w̍, w̎, w̏, w̐, w̑, w̒, w̓, w̔, w̕, w̖, w̗, w̘, w̙, w̚, w̛, w̜, w̝, w̞, w̟, w̠, w̡, w̢, ẉ, w̤, w̥, w̦, w̧, w̨, w̩, w̪, w̫, w̬, w̭, w̮, w̯, w̰, w̱, w̲, w̳, w̴, w̵, w̶, w̷, w̸, w̹, w̺, w̻, w̼, w̽, w̾, w̿, w̺͆, w̻͆, w̼͆, w̽͆, w̾͆, w̿͆, w̺͇, w̻͇, w̼͇, w͇̽, w͇̾, w͇̿, w̺͈, w̻͈, w̼͈, w͈̽, w͈̾, w͈̿, w̺͉, w̻͉, w̼͉, w͉̽, w͉̾, w͉̿, w̺͊, w̻͊, w̼͊, w̽͊, w̾͊, w̿͊, w̺͋, w̻͋, w̼͋, w̽͋, w̾͋, w̿͋, w̺͌, w̻͌, w̼͌, w̽͌, w̾͌, w̿͌, w̺͍, w̻͍, w̼͍, w͍̽, w͍̾, w͍̿, w̺͎, w̻͎, w̼͎, w͎̽, w͎̾, w͎̿, w̺͏, w̻͏, w̼͏, w̽͏, w̾͏, w̿͏, w̺͐, w̻͐, w̼͐, w̽͐, w̾͐, w̿͐, w̺͑, w̻͑, w̼͑, w̽͑, w̾͑, w̿͑, w̺͒, w̻͒, w̼͒, w̽͒, w̾͒, w̿͒, w̺͓, w̻͓, w̼͓, w͓̽, w͓̾, w͓̿, w̺͔, w̻͔, w̼͔, w͔̽, w͔̾, w͔̿, w̺͕, w̻͕, w̼͕, w͕̽, w͕̾, w͕̿, w̺͖, w̻͖, w̼͖, w͖̽, w͖̾, w͖̿, w̺͗, w̻͗, w̼͗, w̽͗, w̾͗, w̿͗, w̺͘, w̻͘, w̼͘, w̽͘, w̾͘, w̿͘, w̺͙, w̻͙, w̼͙, w͙̽, w͙̾, w͙̿, w̺͚, w̻͚, w̼͚, w͚̽, w͚̾, w͚̿, w̺͛, w̻͛, w̼͛, w̽͛, w̾͛, w̿͛, w̺͜, w̻͜, w̼͜, w̽͜, w̾͜, w̿͜, w̺͝, w̻͝, w̼͝, w̽͝, w̾͝, w̿͝, w̺͞, w̻͞, w̼͞, w̽͞, w̾͞, w̿͞, w̺͟, w̻͟, w̼͟, w̽͟, w̾͟, w̿͟, w̺͠, w̻͠, w̼͠, w̽͠, w̾͠, w̿͠, w̺͡, w̻͡, w̼͡, w̽͡, w̾͡, w̿͡, w̺͢, w̻͢, w̼͢, w̽͢, w̾͢, w̿͢, w̺ͣ, w̻ͣ, w̼ͣ, w̽ͣ, w̾ͣ, w̿ͣ, w̺ͤ, w̻ͤ, w̼ͤ, w̽ͤ, w̾ͤ, w̿ͤ, w̺ͥ, w̻ͥ, w̼ͥ, w̽ͥ, w̾ͥ, w̿ͥ, w̺ͦ, w̻ͦ, w̼ͦ, w̽ͦ, w̾ͦ, w̿ͦ, w̺ͧ, w̻ͧ, w̼ͧ, w̽ͧ, w̾ͧ, w̿ͧ, w̺ͨ, w̻ͨ, w̼ͨ, w̽ͨ, w̾ͨ, w̿ͨ, w̺ͩ, w̻ͩ, w̼ͩ, w̽ͩ, w̾ͩ, w̿ͩ, w̺ͪ, w̻ͪ, w̼ͪ, w̽ͪ, w̾ͪ, w̿ͪ, w̺ͫ, w̻ͫ, w̼ͫ, w̽ͫ, w̾ͫ, w̿ͫ, w̺ͬ, w̻ͬ, w̼ͬ, w̽ͬ, w̾ͬ, w̿ͬ, w̺ͭ, w̻ͭ, w̼ͭ, w̽ͭ, w̾ͭ, w̿ͭ, w̺ͮ, w̻ͮ, w̼ͮ, w̽ͮ, w̾ͮ, w̿ͮ, w̺ͯ, w̻ͯ, w̼ͯ, w̽ͯ, w̾ͯ, w̿ͯ, w̺Ͱ, w̻Ͱ, w̼Ͱ, w̽Ͱ, w̾Ͱ, w̿Ͱ, w̺ͱ, w̻ͱ, w̼ͱ, w̽ͱ, w̾ͱ, w̿ͱ, w̺Ͳ, w̻Ͳ, w̼Ͳ, w̽Ͳ, w̾Ͳ, w̿Ͳ, w̺ͳ, w̻ͳ, w̼ͳ, w̽ͳ, w̾ͳ, w̿ͳ, w̺ʹ, w̻ʹ, w̼ʹ, w̽ʹ, w̾ʹ, w̿ʹ, w̺͵, w̻͵, w̼͵, w̽͵, w̾͵, w̿͵, w̺Ͷ, w̻Ͷ, w̼Ͷ, w̽Ͷ, w̾Ͷ, w̿Ͷ, w̺ͷ, w̻ͷ, w̼ͷ, w̽ͷ, w̾ͷ, w̿ͷ, w̺͸, w̻͸, w̼͸, w̽͸, w̾͸, w̿͸, w̺͹, w̻͹, w̼͹, w̽͹, w̾͹, w̿͹, w̺ͺ, w̻ͺ, w̼ͺ, w̽ͺ, w̾ͺ, w̿ͺ, w̺ͻ, w̻ͻ, w̼ͻ, w̽ͻ, w̾ͻ, w̿ͻ, w̺ͼ, w̻ͼ, w̼ͼ, w̽ͼ, w̾ͼ, w̿ͼ, w̺ͽ, w̻ͽ, w̼ͽ, w̽ͽ, w̾ͽ, w̿ͽ, w̺;, w̻;, w̼;, w̽;, w̾;, w̿;, w̺Ϳ, w̻Ϳ, w̼Ϳ, w̽Ϳ, w̾Ϳ, w̿Ϳ, ẁ̺͆, ẁ̻͆, ẁ̼͆, w̽̀͆, w̾̀͆, w̿̀͆, ẃ̺͆, ẃ̻͆, ẃ̼͆, w̽́͆, w̾́͆, w̿́͆, w̺͂͆, w̻͂͆, w̼͂͆, w̽͂͆, w̾͂͆, w̿͂͆, w̺̓͆, w̻̓͆, w̼̓͆, w̽̓͆, w̾̓͆, w̿̓͆, ẅ̺́͆, ẅ̻́͆, ẅ̼́͆, w̽̈́͆, w̾̈́͆, w̿̈́͆, w̺͆ͅ, w̻͆ͅ, w̼͆ͅ, w̽͆ͅ, w̾͆ͅ, w̿͆ͅ, w̺͆͆, w̻͆͆, w̼͆͆, w̽͆͆, w̾͆͆, w̿͆͆, w̺͇͆, w̻͇͆, w̼͇͆, w͇̽͆, w͇̾͆, w͇̿͆, w̺͈͆, w̻͈͆, w̼͈͆, w͈̽͆, w͈̾͆, w͈̿͆, w̺͉͆, w̻͉͆, w̼͉͆, w͉̽͆, w͉̾͆, w͉̿͆, w̺͊͆, w̻͊͆, w̼͊͆, w̽͊͆, w̾͊͆, w̿͊͆, w̺͋͆, w̻͋͆, w̼͋͆, w̽͋͆, w̾͋͆, w̿͋͆, w̺͌͆, w̻͌͆, w̼͌͆, w̽͌͆, w̾͌͆, w̿͌͆, w̺͍͆, w̻͍͆, w̼͍͆, w͍̽͆, w͍̾͆, w͍̿͆, w̺͎͆, w̻͎͆, w̼͎͆, w͎̽͆, w͎̾͆, w͎̿͆, w̺͏͆, w̻͏͆, w̼͏͆, w̽͏͆, w̾͏͆, w̿͏͆, w̺͐͆, w̻͐͆, w̼͐͆, w̽͐͆, w̾͐͆, w̿͐͆, w̺͑͆, w̻͑͆, w̼͑͆, w̽͑͆, w̾͑͆, w̿͑͆, w̺͒͆, w̻͒͆, w̼͒͆, w̽͒͆, w̾͒͆, w̿͒͆, w̺͓͆, w̻͓͆, w̼͓͆, w͓̽͆, w͓̾͆, w͓̿͆, w̺͔͆, w̻͔͆, w̼͔͆, w͔̽͆, w͔̾͆, w͔̿͆, w̺͕͆, w̻͕͆, w̼͕͆, w͕̽͆, w͕̾͆, w͕̿͆, w̺͖͆, w̻͖͆, w̼͖͆, w͖̽͆, w͖̾͆, w͖̿͆, w̺͗͆, w̻͗͆, w̼͗͆, w̽͗͆, w̾͗͆, w̿͗͆, w̺͆͘, w̻͆͘, w̼͆͘, w̽͆͘, w̾͆͘, w̿͆͘, w̺͙͆, w̻͙͆, w̼͙͆, w͙̽͆, w͙̾͆, w͙̿͆, w̺͚͆, w̻͚͆, w̼͚͆, w͚̽͆, w͚̾͆, w͚̿͆, w̺͛͆, w̻͛͆, w̼͛͆, w̽͛͆, w̾͛͆, w̿͛͆, w̺͆͜, w̻͆͜, w̼͆͜, w̽͆͜, w̾͆͜, w̿͆͜, w̺͆͝, w̻͆͝, w̼͆͝, w̽͆͝, w̾͆͝, w̿͆͝, w̺͆͞, w̻͆͞, w̼͆͞, w̽͆͞, w̾͆͞, w̿͆͞, w̺͆͟, w̻͆͟, w̼͆͟, w̽͆͟, w̾͆͟, w̿͆͟, w̺͆͠, w̻͆͠, w̼͆͠, w̽͆͠, w̾͆͠, w̿͆͠, w̺͆͡, w̻͆͡, w̼͆͡, w̽͆͡, w̾͆͡, w̿͆͡, w̺͆͢, w̻͆͢, w̼͆͢, w̽͆͢, w̾͆͢, w̿͆͢, w̺ͣ͆, w̻ͣ͆, w̼ͣ͆, w̽ͣ͆, w̾ͣ͆, w̿ͣ͆, w̺ͤ͆, w̻ͤ͆, w̼ͤ͆, w̽ͤ͆, w̾ͤ͆, w̿ͤ͆, w̺ͥ͆, w̻ͥ͆, w̼ͥ͆, w̽ͥ͆, w̾ͥ͆, w̿ͥ͆, w̺ͦ͆, w̻ͦ͆, w̼ͦ͆, w̽ͦ͆, w̾ͦ͆, w̿ͦ͆, w̺ͧ͆, w̻ͧ͆, w̼ͧ͆, w̽ͧ͆, w̾ͧ͆, w̿ͧ͆, w̺ͨ͆, w̻ͨ͆, w̼ͨ͆, w̽ͨ͆, w̾ͨ͆, w̿ͨ͆, w̺ͩ͆, w̻ͩ͆, w̼ͩ͆, w̽ͩ͆, w̾ͩ͆, w̿ͩ͆, w̺ͪ͆, w̻ͪ͆, w̼ͪ͆, w̽ͪ͆, w̾ͪ͆, w̿ͪ͆, w̺ͫ͆, w̻ͫ͆, w̼ͫ͆, w̽ͫ͆, w̾ͫ͆, w̿ͫ͆, w̺ͬ͆, w̻ͬ͆, w̼ͬ͆, w̽ͬ͆, w̾ͬ͆, w̿ͬ͆, w̺ͭ͆, w̻ͭ͆, w̼ͭ͆, w̽ͭ͆, w̾ͭ͆, w̿ͭ͆, w̺ͮ͆, w̻ͮ͆, w̼ͮ͆, w̽ͮ͆, w̾ͮ͆, w̿ͮ͆, w̺ͯ͆, w̻ͯ͆, w̼ͯ͆, w̽ͯ͆, w̾ͯ͆, w̿ͯ͆, w̺Ͱ͆, w̻Ͱ͆, w̼Ͱ͆, w̽Ͱ͆, w̾Ͱ͆, w̿Ͱ͆, w̺ͱ͆, w̻ͱ͆, w̼ͱ͆, w̽ͱ͆, w̾ͱ͆, w̿ͱ͆, w̺Ͳ͆, w̻Ͳ͆, w̼Ͳ͆, w̽Ͳ͆, w̾Ͳ͆, w̿Ͳ͆, w̺ͳ͆, w̻ͳ͆, w̼ͳ͆, w̽ͳ͆, w̾ͳ͆, w̿ͳ͆, w̺ʹ͆, w̻ʹ͆, w̼ʹ͆, w̽ʹ͆, w̾ʹ͆, w̿ʹ͆, w̺͵͆, w̻͵͆, w̼͵͆, w̽͵͆, w̾͵͆, w̿͵͆, w̺Ͷ͆, w̻Ͷ͆, w̼Ͷ͆, w̽Ͷ͆, w̾Ͷ͆, w̿Ͷ͆, w̺ͷ͆, w̻ͷ͆, w̼ͷ͆, w̽ͷ͆, w̾ͷ͆, w̿ͷ͆, w̺͸͆, w̻͸͆, w̼͸͆, w̽͸͆, w̾͸͆, w̿͸͆, w̺͹͆, w̻͹͆, w̼͹͆, w̽͹͆, w̾͹͆, w̿͹͆, w̺ͺ͆, w̻ͺ͆, w̼ͺ͆, w̽ͺ͆, w̾ͺ͆, w̿ͺ͆, w̺ͻ͆, w̻ͻ͆, w̼ͻ͆, w̽ͻ͆, w̾ͻ͆, w̿ͻ͆, w̺ͼ͆, w̻ͼ͆, w̼ͼ͆, w̽ͼ͆, w̾ͼ͆, w̿ͼ͆, w̺ͽ͆, w̻ͽ͆, w̼ͽ͆, w̽ͽ͆, w̾ͽ͆, w̿ͽ͆, w̺Ϳ͆, w̻Ϳ͆, w̼Ϳ͆, w̽Ϳ͆, w̾Ϳ͆, w̿Ϳ͆, ẁ̺͇, ẁ̻͇, ẁ̼͇, w͇̽̀, w͇̾̀, w͇̿̀, ẃ̺͇, ẃ̻͇, ẃ̼͇, w͇̽́, w͇̾́, w͇̿́, w̺͇͂, w̻͇͂, w̼͇͂, w͇̽͂, w͇̾͂, w͇̿͂, w̺͇̓, w̻͇̓, w̼͇̓, w͇̽̓, w͇̾̓, w͇̿̓, ẅ̺͇́, ẅ̻͇́, ẅ̼͇́, w͇̽̈́, w͇̾̈́, w͇̿̈́, w̺͇ͅ, w̻͇ͅ, w̼͇ͅ, w͇̽ͅ, w͇̾ͅ, w͇̿ͅ, w̺͇͆, w̻͇͆, w̼͇͆, w͇̽͆, w͇̾͆, w͇̿͆, w̺͇͇, w̻͇͇, w̼͇͇, w͇͇̽, w͇͇̾, w͇͇̿, w̺͈͇, w̻͈͇, w̼͈͇, w͈͇̽, w͈͇̾, w͈͇̿, w̺͉͇, w̻͉͇, w̼͉͇, w͉͇̽, w͉͇̾, w͉͇̿, w̺͇͊, w̻͇͊, w̼͇͊, w͇̽͊, w͇̾͊, w͇̿͊, w̺͇͋, w̻͇͋, w̼͇͋, w͇̽͋, w͇̾͋, w͇̿͋, w̺͇͌, w̻͇͌, w̼͇͌, w͇̽͌, w͇̾͌, w͇̿͌, w̺͍͇, w̻͍͇, w̼͍͇, w͍͇̽, w͍͇̾, w͍͇̿, w̺͎͇, w̻͎͇, w̼͎͇, w͎͇̽, w͎͇̾, w͎͇̿, w̺͏͇, w̻͏͇, w̼͏͇, w̽͏͇, w̾͏͇, w̿͏͇, w̺͇͐, w̻͇͐, w̼͇͐, w͇̽͐, w͇̾͐, w͇̿͐, w̺͇͑, w̻͇͑, w̼͇͑, w͇̽͑, w͇̾͑, w͇̿͑, w̺͇͒, w̻͇͒, w̼͇͒, w͇̽͒, w͇̾͒, w͇̿͒, w̺͓͇, w̻͓͇, w̼͓͇, w͓͇̽, w͓͇̾, w͓͇̿, w̺͔͇, w̻͔͇, w̼͔͇, w͔͇̽, w͔͇̾, w͔͇̿, w̺͕͇, w̻͕͇, w̼͕͇, w͕͇̽, w͕͇̾, w͕͇̿, w̺͖͇, w̻͖͇, w̼͖͇, w͖͇̽, w͖͇̾, w͖͇̿, w̺͇͗, w̻͇͗, w̼͇͗, w͇̽͗, w͇̾͗, w͇̿͗, w̺͇͘, w̻͇͘, w̼͇͘, w͇̽͘, w͇̾͘, w͇̿͘, w̺͙͇, w̻͙͇, w̼͙͇, w͙͇̽, w͙͇̾, w͙͇̿, w̺͚͇, w̻͚͇, w̼͚͇, w͚͇̽, w͚͇̾, w͚͇̿, w̺͇͛, w̻͇͛, w̼͇͛, w͇̽͛, w͇̾͛, w͇̿͛, w̺͇͜, w̻͇͜, w̼͇͜, w͇̽͜, w͇̾͜, w͇̿͜, w̺͇͝, w̻͇͝, w̼͇͝, w͇̽͝, w͇̾͝, w͇̿͝, w̺͇͞, w̻͇͞, w̼͇͞, w͇̽͞, w͇̾͞, w͇̿͞, w̺͇͟, w̻͇͟, w̼͇͟, w͇̽͟, w͇̾͟, w͇̿͟, w̺͇͠, w̻͇͠, w̼͇͠, w͇̽͠, w͇̾͠, w͇̿͠, w̺͇͡, w̻͇͡, w̼͇͡, w͇̽͡, w͇̾͡, w͇̿͡, w̺͇͢, w̻͇͢, w̼͇͢, w͇̽͢, w͇̾͢, w͇̿͢, w̺͇ͣ, w̻͇ͣ, w̼͇ͣ, w͇̽ͣ, w͇̾ͣ, w͇̿ͣ, w̺͇ͤ, w̻͇ͤ, w̼͇ͤ, w͇̽ͤ, w͇̾ͤ, w͇̿ͤ, w̺͇ͥ, w̻͇ͥ, w̼͇ͥ, w͇̽ͥ, w͇̾ͥ, w͇̿ͥ, w̺͇ͦ, w̻͇ͦ, w̼͇ͦ, w͇̽ͦ, w͇̾ͦ, w͇̿ͦ, w̺͇ͧ, w̻͇ͧ, w̼͇ͧ, w͇̽ͧ, w͇̾ͧ, w͇̿ͧ, w̺͇ͨ, w̻͇ͨ, w̼͇ͨ, w͇̽ͨ, w͇̾ͨ, w͇̿ͨ, w̺͇ͩ, w̻͇ͩ, w̼͇ͩ, w͇̽ͩ, w͇̾ͩ, w͇̿ͩ, w̺͇ͪ, w̻͇ͪ, w̼͇ͪ, w͇̽ͪ, w͇̾ͪ, w͇̿ͪ, w̺͇ͫ, w̻͇ͫ, w̼͇ͫ, w͇̽ͫ, w͇̾ͫ, w͇̿ͫ, w̺͇ͬ, w̻͇ͬ, w̼͇ͬ, w͇̽ͬ, w͇̾ͬ, w͇̿ͬ, w̺͇ͭ, w̻͇ͭ, w̼͇ͭ, w͇̽ͭ, w͇̾ͭ, w͇̿ͭ, w̺͇ͮ, w̻͇ͮ, w̼͇ͮ, w͇̽ͮ, w͇̾ͮ, w͇̿ͮ, w̺͇ͯ, w̻͇ͯ, w̼͇ͯ, w͇̽ͯ, w͇̾ͯ, w͇̿ͯ, w̺Ͱ͇, w̻Ͱ͇, w̼Ͱ͇, w̽Ͱ͇, w̾Ͱ͇, w̿Ͱ͇, w̺ͱ͇, w̻ͱ͇, w̼ͱ͇, w̽ͱ͇, w̾ͱ͇, w̿ͱ͇, w̺Ͳ͇, w̻Ͳ͇, w̼Ͳ͇, w̽Ͳ͇, w̾Ͳ͇, w̿Ͳ͇, w̺ͳ͇, w̻ͳ͇, w̼ͳ͇, w̽ͳ͇, w̾ͳ͇, w̿ͳ͇, w̺ʹ͇, w̻ʹ͇, w̼ʹ͇, w̽ʹ͇, w̾ʹ͇, w̿ʹ͇, w̺͵͇, w̻͵͇, w̼͵͇, w̽͵͇, w̾͵͇, w̿͵͇, w̺Ͷ͇, w̻Ͷ͇, w̼Ͷ͇, w̽Ͷ͇, w̾Ͷ͇, w̿Ͷ͇, w̺ͷ͇, w̻ͷ͇, w̼ͷ͇, w̽ͷ͇, w̾ͷ͇, w̿ͷ͇, w̺͸͇, w̻͸͇, w̼͸͇, w̽͸͇, w̾͸͇, w̿͸͇, w̺͹͇, w̻͹͇, w̼͹͇, w̽͹͇, w̾͹͇, w̿͹͇, w̺ͺ͇, w̻ͺ͇, w̼ͺ͇, w̽ͺ͇, w̾ͺ͇, w̿ͺ͇, w̺ͻ͇, w̻ͻ͇, w̼ͻ͇, w̽ͻ͇, w̾ͻ͇, w̿ͻ͇, w̺ͼ͇, w̻ͼ͇, w̼ͼ͇, w̽ͼ͇, w̾ͼ͇, w̿ͼ͇, w̺ͽ͇, w̻ͽ͇, w̼ͽ͇, w̽ͽ͇, w̾ͽ͇, w̿ͽ͇, w̺Ϳ͇, w̻Ϳ͇, w̼Ϳ͇, w̽Ϳ͇, w̾Ϳ͇, w̿Ϳ͇, ẁ̺͈, ẁ̻͈, ẁ̼͈, w͈̽̀, w͈̾̀, w͈̿̀, ẃ̺͈, ẃ̻͈, ẃ̼͈, w͈̽́, w͈̾́, w͈̿́, w̺͈͂, w̻͈͂, w̼͈͂, w͈̽͂, w͈̾͂, w͈̿͂, w̺͈̓, w̻͈̓, w̼͈̓, w͈̽̓, w͈̾̓, w͈̿̓, ẅ̺͈́, ẅ̻͈́, ẅ̼͈́, w͈̽̈́, w͈̾̈́, w͈̿̈́, w̺͈ͅ, w̻͈ͅ, w̼͈ͅ, w͈̽ͅ, w͈̾ͅ, w͈̿ͅ, w̺͈͆, w̻͈͆, w̼͈͆, w͈̽͆, w͈̾͆, w͈̿͆, w̺͇͈, w̻͇͈, w̼͇͈, w͇͈̽, w͇͈̾, w͇͈̿, w̺͈͈, w̻͈͈, w̼͈͈, w͈͈̽, w͈͈̾, w͈͈̿, w̺͉͈, w̻͉͈, w̼͉͈, w͉͈̽, w͉͈̾, w͉͈̿, w̺͈͊, w̻͈͊, w̼͈͊, w͈̽͊, w͈̾͊, w͈̿͊, w̺͈͋, w̻͈͋, w̼͈͋, w͈̽͋, w͈̾͋, w͈̿͋, w̺͈͌, w̻͈͌, w̼͈͌, w͈̽͌, w͈̾͌, w͈̿͌, w̺͍͈, w̻͍͈, w̼͍͈, w͍͈̽, w͍͈̾, w͍͈̿, w̺͎͈, w̻͎͈, w̼͎͈, w͎͈̽, w͎͈̾, w͎͈̿, w̺͏͈, w̻͏͈, w̼͏͈, w̽͏͈, w̾͏͈, w̿͏͈, w̺͈͐, w̻͈͐, w̼͈͐, w͈̽͐, w͈̾͐, w͈̿͐, w̺͈͑, w̻͈͑, w̼͈͑, w͈̽͑, w͈̾͑, w͈̿͑, w̺͈͒, w̻͈͒, w̼͈͒, w͈̽͒, w͈̾͒, w͈̿͒, w̺͓͈, w̻͓͈, w̼͓͈, w͓͈̽, w͓͈̾, w͓͈̿, w̺͔͈, w̻͔͈, w̼͔͈, w͔͈̽, w͔͈̾, w͔͈̿, w̺͕͈, w̻͕͈, w̼͕͈, w͕͈̽, w͕͈̾, w͕͈̿, w̺͖͈, w̻͖͈, w̼͖͈, w͖͈̽, w͖͈̾, w͖͈̿, w̺͈͗, w̻͈͗, w̼͈͗, w͈̽͗, w͈̾͗, w͈̿͗, w̺͈͘, w̻͈͘, w̼͈͘, w͈̽͘, w͈̾͘, w͈̿͘, w̺͙͈, w̻͙͈, w̼͙͈, w͙͈̽, w͙͈̾, w͙͈̿, w̺͚͈, w̻͚͈, w̼͚͈, w͚͈̽, w͚͈̾, w͚͈̿, w̺͈͛, w̻͈͛, w̼͈͛, w͈̽͛, w͈̾͛, w͈̿͛, w̺͈͜, w̻͈͜, w̼͈͜, w͈̽͜, w͈̾͜, w͈̿͜, w̺͈͝, w̻͈͝, w̼͈͝, w͈̽͝, w͈̾͝, w͈̿͝, w̺͈͞, w̻͈͞, w̼͈͞, w͈̽͞, w͈̾͞, w͈̿͞, w̺͈͟, w̻͈͟, w̼͈͟, w͈̽͟, w͈̾͟, w͈̿͟, w̺͈͠, w̻͈͠, w̼͈͠, w͈̽͠, w͈̾͠, w͈̿͠, w̺͈͡, w̻͈͡, w̼͈͡, w͈̽͡, w͈̾͡, w͈̿͡, w̺͈͢, w̻͈͢, w̼͈͢, w͈̽͢, w͈̾͢, w͈̿͢, w̺͈ͣ, w̻͈ͣ, w̼͈ͣ, w͈̽ͣ, w͈̾ͣ, w͈̿ͣ, w̺͈ͤ, w̻͈ͤ, w̼͈ͤ, w͈̽ͤ, w͈̾ͤ, w͈̿ͤ, w̺͈ͥ, w̻͈ͥ, w̼͈ͥ, w͈̽ͥ, w͈̾ͥ, w͈̿ͥ, w̺͈ͦ, w̻͈ͦ, w̼͈ͦ, w͈̽ͦ, w͈̾ͦ, w͈̿ͦ, w̺͈ͧ, w̻͈ͧ, w̼͈ͧ, w͈̽ͧ, w͈̾ͧ, w͈̿ͧ, w̺͈ͨ, w̻͈ͨ, w̼͈ͨ, w͈̽ͨ, w͈̾ͨ, w͈̿ͨ, w̺͈ͩ, w̻͈ͩ, w̼͈ͩ, w͈̽ͩ, w͈̾ͩ, w͈̿ͩ, w̺͈ͪ, w̻͈ͪ, w̼͈ͪ, w͈̽ͪ, w͈̾ͪ, w͈̿ͪ, w̺͈ͫ, w̻͈ͫ, w̼͈ͫ, w͈̽ͫ, w͈̾ͫ, w͈̿ͫ, w̺͈ͬ, w̻͈ͬ, w

Mint a 3. táblázatban láthatjuk, a *v*-féle hangok előfordulási gyakorisága nagyon egyenlőtlen a világ nyelveiben. Közülük a [w] és az [f] a húszt leggyakoribb mássalhangzó közé tartozik¹⁰ (a PHOIBLE szerint a nyelvek 84, illetve 49%-ában fordul elő), e két hangon kívül viszont csupán a [v] minősíthető még viszonylag gyakorinak (29%), a [β] már inkább ritkának tekinthető (12%), a többi mássalhangzó pedig kifejezetten ritka előfordulású. Mindezek alapján abból a feltételezésből indulhatunk ki, hogy annak esélye, hogy egy nyelvben [w] vagy [f] forduljon elő, meglehetősen nagy, a [v] viszonylag gyakran feltűnhet a hangrendszerekben, ellenben a bilabiális β-ket (a [β]-t, vagy pláne a [β]-t) használó nyelvek már inkább ritkának tekinthetők.

Azt is kiolvashatjuk az adatokból, hogy a homorgán frikatívák és approximánsok megoszlása nem egyenletes: minden frikatíva-approximáns pár esetében a frikatíva a gyakoribb hang, a zöngétlen labiális [ɸ] és [f] hangokról pedig azt is kijelenthetjük, hogy ezek lényegében nem fordulnak elő a nyelvekben.¹¹ (Az természetesen kérdéses, hogy a frikatíva vagy az approximáns képzés megállapítása helytálló-e a forrásként szolgáló művekben. Gyanúm szerint elég valószínű, hogy pusztán korábbi, nem egyforma megbízhatóságú, írásos forrásokra támaszkodva nem egy approximánst frikatívaként tartanak számon az adatbázisban — ennek esélye legalábbis nagyobb, mint hogy ez fordítva történjen.)

Amennyiben a frikatívákat és az approximánsokat (csak az alapváltozatokat) együtt számláljuk, akkor az derül ki, hogy bilabiális réshangok között jóval gyakoribbak a zöngések ([β] 281 : [ɸ] 141), míg a labiodentálisoknál ez épp fordítva van ([f] 1054 : [v] 660).

3.3.2. Mivel az ómagyar kor nyelvére nem egy, hanem legalább két *v*-féle hangot szokás feltételezni (a zöngétlen *f*-et és a zöngés *β*-t vagy *v*-t), érdemes megnézni azt is, hogy az egyes nyelvekben az *v*-féle hangok milyen kombinációkban fordulnak elő. A hangok együttes előfordulása ugyanis nem véletlenszerű, ezeket gyakran bizonyos fonológiai univerzálék¹² szabályozzák, amelyeknek megfelelően a hangok képzési mód szerint vett osztályai között implikációs viszonyok állnak fenn. Például:

¹⁰ A [w] az UPSID (http://web.phonetik.uni-frankfurt.de/upsid_info.html) és a PHOIBLE (<http://phoible.org/parameters>) gyakorisági listáján egyaránt az 5. leggyakoribb mássalhangzó az [m], [k], [j], [p] után (73,6% és 84%), az [f] pedig a 16. (39,9% és 49%).

¹¹ A [ɸ] és a [f] rendkívül ritka hangok (ha egyáltalán valóban van rájuk példa), mint a 3. táblázatban látható, a PHOIBLE 1672 nyelv hangjait feldolgozó adatbázisában például az [ɸ] egyszer, az [f] pedig egyszer sem fordul elő. Egyébként általánosságban is kijelenthető, hogy viszonylag kis számban vannak olyan nyelvek, amelyben zöngétlen szonoráns mássalhangzók fordulnak elő, és még kevesebb azoknak a száma, amelyekben ezek fonémastátusban szerepelnek (LADEFOGED–MADDIESON 1996: 106–116, 197–202).

¹² A JAKOBSON és HALLE által „implikációs és rétegződési törvény”-nek nevezett (JAKOBSON 1972: 36–37) univerzális szabályokból tudjuk, hogy mivel minden fonológiai rendszer rétegzett

„(i) Egy hangtípus megléte a hangrendszerben feltételezi egy másik hangtípus meglétét, pl. nincsenek zöngés réshangok egy olyan rendszerben, amelyből hiányoznak a zöngétlen réshangok.¹³

(ii) Egy hangtípust nem képviselhet több hang (= alapváltozat), mint egy bizonyos másik hangtípust, pl. nincs egy nyelvben több zöngés réshang, mint zöngétlen réshang.¹⁴

(iii) Egy hangtípus egy adott képzési helyen feltételezi egy másik hangtípus-hoz tartozó megfelelőjének létét ugyanazon a képzési helyen, pl. nincs olyan nyelv, amelyben volna **z**, de nincs **s**.” (CSER 2002: 70).

Az UPSID¹⁵ adataiból az alábbi kép rajzolódik ki a *v*-féle hangok egy hangrendszerben történő előfordulásairól:

	β	β̥	ϕ	ϕ̥	v	v̥	f	w
w̥	2	1	1	0	2	0	4	13
w	27	1	30	0	61	0	134	
f̥	17	9	5	0	79	2		
v̥	0	0	1	0	0			
v	4	3	1	0				
ϕ̥	0	1	0					
ϕ	14	1						
β̥	1							

4. táblázat: A *v*-féle hangok együttes előfordulása az egyes nyelvekben

A [w], mint a 4. táblázatból látszik — és mint igen nagy, az [u]-éval vetekedő előfordulási gyakoriságából és magánhangzós hangminőségéből eleve sejthető — a *v*-féle hangok bármelyikével együtt előfordulhat egy-egy nyelv hangrendszerében. A további *v*-féle hangok együttes előfordulása azonban már jelentős

struktúra, és a rétegek hierarchiája megközelítőleg egyetemes és állandó, ezért ha „két fonológiai érték között megfordíthatatlan szolidaritási kapcsolat áll fenn, a másodlagos érték nem jelenhet meg az elsődleges nélkül” (i. m. 80–81). Napjainkban erről mint „univerzális jelöltségi hierarchiá”-ról beszélnek, melynek értelmében a nyelvbe a jelöltebb hangok csak a kevésbé jelöltek után kerülhetnek bele (KÁLMÁN–TRÓN 2007: 8). A jelöltség általánosító megfogalmazásban a nyelvi elemeknek olyan oppozíciós viszonyát jelenti, amelyben „az összetettebb s kevésbé általános elem vagy szerkezet minősül a jelöltebbnek” (BAKRÓ-NAGY 1999: 282; vö. KÁLMÁN–TRÓN 2007: 165).

¹³ Ez magyarázza, hogy az [f] frikatíva gyakoribb, mint a [v] frikatíva, sőt az [f]-ek száma (1054) még a [β]-k és [v]-k együttes számát (255 + 625 = 880) is meghaladja. — KT.

¹⁴ Ebből az következik, hogy alapvetően nem számíthatunk olyan hangrendszer létezésére, amelyben csak egy zöngétlen (pl. az /f/), de két zöngés labiális frikatíva (pl. a /β/ és a /v/) fordul elő. — KT.

¹⁵ Bár logikus lett volna a jóval nagyobb adatmennyiségű PHOIBLE-ban is megnézni a *v*-féle hangok kombinációit, azonban két hang együttes előfordulására csak az UPSID-ban tudtam rákeresni a NetLogo keretprogram (vö. <http://www.personal.rdg.ac.uk/~llsling1/upsid.netlogo/UPSID.updated.interface.html>) segítségével.

eltéréseket mutat. Legnagyobb számban, 79 esetben az [f] : [v] hangok szerepelnek együtt egy nyelv hangjai között. Egyéb párok előfordulása csak az [f] : [β] (17) és az [ϕ] : [β] (14) esetében éri el a megemlítendő mennyiséget. Mindebből úgy tűnik, hogy a *v*-féle hangokra alapvetően a zöngés : zöngétlen oppozíció a jellemző, ellenben a bilabiális : labiodentális szembenállás csak rendkívül ritkán mutatható ki, a frikatíva : approximáns párokra pedig szinte példa sincs, azaz meglehetősen jellemző egymás „kizárása” a hangrendszerből a labiális réshangok között.

Az együtt előforduló *v*-féle hangokat keresve tehát javarészt a homorgán zöngességi párok, elsősorban a labiodentális [f] : [v] pár megléte fedezhető fel: 79 azoknak a nyelveknek a száma, amelyek [f]-et és [v]-t is tartalmaznak, szemben a 103 csak [f]-et és a 17 csak [v]-t tartalmazó nyelvvel. Ez azt mutatja, hogy azokban a nyelvekben, amelyeknek hangrendszere tartalmazza a *v*-t, nagy valószínűséggel *f*-et is találunk. Ez megfelel előzetes várakozásunknak¹⁶, mely szerint az obstruensek között (így a frikatívák között is) a zöngétlen változatok az elsődlegeseek, a zöngés hangok akkor tűnnek fel a hangrendszerben, ha megvan benne a zöngétlen párjuk is.

Ez a tény, illetve hogy az [f] frikatíva gyakoribb, mint a [v], sőt az [f]-ek száma (1054) még a [β]-k és [v]-k együttes számát (880) is meghaladja, megkérdőjelezni látszik azt a vélekedést, amit GAMKRELIDZÉre hivatkozva SIPTÁR és SZENTGYÖRGYI fogalmaz meg, hogy bár „a zöngés zörejhangok megléte egy nyelvben általában magával hozza a zöngétlenek meglétét is azonos képzési helyen, ám ezen implikciónak éppen az ellentéte igaz labiális frikatívák esetében”, ezért „elképzeltető, hogy a labiális frikatívák annyiban különlegesek, hogy a szonoránsokhoz hasonlóan alapértelmezésben zöngések vagy — legalábbis néhány esetben — maguk is szonoránsok” (SIPTÁR–SZENTGYÖRGYI 2013: 9–10).

Mindjárt igaz lesz viszont ez az implikáció, ha nem a labiodentális, hanem a bilabiális frikatívákat nézzük: arra az esetre, hogy egy nyelvben van [β], de nincs [ϕ], 41 adatot találunk, míg ennek fordítottja, hogy egy nyelvben megtalálható az [ϕ], de nincs benne [β], 27-szer fordul elő. Ezekhez képest az sokkal ritkább (14), hogy egy nyelv [β]-t és [ϕ]-et is tartalmazzon.

Ezt a feltűnő eltérést a labiodentális és a bilabiális réshangok között erre irányuló vizsgálatok nélkül leginkább azzal a SIPTÁRÉk által felvetett gondolattal tudnám magyarázni, hogy a [β] legtöbbször talán nem frikatívaként (és nem az [ϕ] vagy az [f] zöngés párjaként) szerepel ezekben a hangrendszerekben, hanem szonoráns approximáns [β]-ként.

¹⁶ Vö. az előző oldalon idézett (i) univerzáléban mondottakat és a hozzá kapcsolódó 13. lábjegyzetben írottakat.

Az előző bekezdésben megfogalmazott sejtést, miszerint a labiodentális réshangok inkább frikatívák, a bilabiálisok pedig inkább approximánsok, természetesen csak nagyon óvatosan merem kijelenteni. Azt azonban határozottan állíthatjuk, hogy ha egy nyelvben van zöngés frikatíva, abban a nyelvben várhatóan megtaláljuk annak homorgán zöngétlen párját is, legalábbis az esetek túlnyomó többségében. Az pedig az UPSID adatai alapján kivétel nélküli szabálynak látszik, hogy a zöngétlen approximánsok csak akkor fordulnak elő egy nyelv hangrendszerében, ha megtalálhatók zöngés párjaik is (MADDIESON 1984: 14), azaz a zöngés és zöngétlen változatok közül a frikatívák esetében a zöngétlen, az approximánsok között pedig a zöngés az elsődleges (jelöletlenebb).

Nem lényegtelen talán még két további sajátosságra sem felhívni a figyelmet. Egyrészt jól látható az UPSID adatai alapján, hogy a bilabiális és a labiodentális réshangok együttes előfordulása meglehetősen kivételes (MADDIESON 1984: 14, 46): az [ϕ] és az [f] együtt csak 5 nyelvben található meg, a [β] és a [v] pedig 4-ben. Ezek alapján olybá tűnik, hogy a bilabiális és a labiodentális hangok többnyire egyetlen labiális osztályként jelentkeznek az egyes nyelvek hangrendszerében, amiből akár az is következhet, hogy ezeknek a labiális réshangoknak a realizációi akár a labiodentálistól a bilabiálisig is terjedhetnek.

Még inkább feltűnő a homorgán frikatívák és approximánsok külön hangtípusként való együttes előfordulásának hiánya ugyanabban a nyelvben: mindössze egyetlen olyan nyelv van, amelyben leírtak [β]-t és [ϕ]-t is, és egy sincs, amelyben a [ϕ] : [ϕ] vagy a [v] : [v] hangpár fordulna elő, azaz nem látszanak külön hangosztályként feltűnni a frikatívák és az approximánsok sem. Mindez arra mutat, hogy a labiális réshangok egy frikatíva–approximáns skála különböző szakaszain realizálódnak, és nem külön hangtípusokként — ezt a magyar *v*-k esetében hamarosan látni is fogjuk.

4. A *v*-féle hangok általánosabb áttekintése után nézzük meg a mai magyar nyelv labiális réshangjait! A magyar nyelv kapcsán hagyományosan két *v*-féle hangról, a *v* és az *f* frikatíváról szokás beszélni, bár a magyar nyelvjárásokban ennél sokkal változatosabb a kép, hiszen a leírások említést tesznek e hangok labializált *v*- és *f*-ként, valamint bilabiális *β*- és *ϕ*-ként való előfordulásáról is (IMRE 1971: 295–296). Az utóbbi évek hangtani kutatásaiból azt is tudjuk, hogy a dialektusokban többletként megfigyelt labiális réshangok mellett a magyar köznyelvben is (és — bár erre vonatkozó vizsgálatokat nem ismerek — bizonyára a nyelvjárásokban szintén) van még egy olyan *v*-féle hang, amit az obstruens [f] és [v] frikatíva mellett korábban nem tartottak számon (pl. GÓSY sem említi fonetika tankönyvében: 2004: 77): ez pedig a szonoráns approximáns [v] (SIPTÁR 2001: 385–386, 395–400).

4.1. A magyar köznyelvben megfigyelt [v] és [v] hangok hagyományos értelemben a /v/ fonéma kombinatorikus variánsainak tekinthetők (vö. SIPTÁR 2001:

399). Megoszlásuk szabályos: a *v* szó végén¹⁷ vagy zöngés obstruensek előtt zöngés obstruens [v] frikatívaként realizálódik (*sav* [ʃov], *szívd* [si:vd]), zöngétlen obstruensek előtt zöngétlen obstruens [f] frikatívaként (*hívsz* [hi:fs], *óvtam* [o:ftom]), magánhangzók előtt pedig (így szó elején is) szonoráns approximáns [v]-ként (*vegyes* [uejeʃ], *páva* [pa:və]; vö. SIPTÁR 2001: 385–386, 395–400).

A kétféle *v* létezése azonban további (hangrendszeret érintő) kérdéseket is felvet, elsősorban azt, hogy amennyiben az egyetlen zöngétlen labiális frikatívával, az *f*-fel szemben két zöngés *v* áll a magyarban, akkor ez ellentmond-e annak a korábban idézett univerzális szabálynak, amely szerint „Egy [jelölt — KT] hangtípust nem képviselhet több hang (= alapváltozat), mint egy bizonyos másik hangtípust, pl. nincs egy nyelvben több zöngés réshang, mint zöngétlen réshang” (CSER 2002: 70).

Mivel a [v] és a [v] elég egyértelműen a /v/ fonéma (alapváltozat) variánsaiként mutatkoznak, a magyarban a *v*-féle hangok csoportja természetesen nem mond ellent az idézett univerzálénak. Sőt, igazából nem is beszélhetünk két *v*-ről a magyarban, ugyanis a /v/ realizációi nem binárisan, két hangként (azaz vagy frikatíva [v]-ként, vagy approximáns [v]-ként) fordulnak elő, hanem sokkal inkább egyetlen, de többarcú másalhangzóként, amely egy olyan hangkörnyezettől függő skálán írható le, amelyen ugyanannak a *v*-nek a tulajdonságai (elsősorban a zöngesség és a képzés módja) különböző mértékben vannak jelen. Ezért is írhatta SIPTÁR PÉTER, hogy „fonetikailag (artikulációs, akusztikai, valamint perceptuális jellemzői tekintetében egyaránt) a /v/ hol réshang, hol approximáns, hol pedig a kettő közötti valamiféle á t m e n e t i jelenség” (2001: 395, ugyanígy: SIPTÁR–SZENTGYÖRGYI 2013: 11; kiemelés tőlem — KT). A *v* esetében tehát valójában nem két vagy több hangról beszélhetünk, hanem ugyanannak az egy *v*-nek a különböző „arcait” látjuk a különböző fonotaktikai helyzetekben.

A magyar *v*-nek erről a sajátosságáról (fonetikailag is igen alapos vizsgálatokkal alátámasztva) elsősorban BÁRKÁNYI ZSUZSANNA és KISS ZOLTÁN munkáiból tájékozódhatunk (BÁRKÁNYI–KISS 2006, 2008, 2009, KISS–BÁRKÁNYI 2006, KISS 2007). Magyarázatuk a fonetikai célpontok (lásd BÁRKÁNYI–KISS 2006: 299) összeférhetetlenségén alapul. Eszerint „Magas mértékű turbulencia és folyamatos (aktív) zöngé egyszerre — aerodinamikai szempontból — nehezen tartható fenn. Zöngé fenntartása mellett csakis gyengébb zaj képezhető, illetve zaj fenntartása mellett csakis modális/passzív/spontán zöngé hozható létre, mint amilyen a zengőhangoké. A két artikulációs célpont fenntartásához a legoptimálisabb környezet az intervokális, hiszen ekkor csupán a légnyomáskülönbség okán (azaz

¹⁷ BÁRKÁNYI és KISS (2006: 302) ezen a ponton ellentmond SIPTÁR PÉTERnek, de ennek oka, hogy SIPTÁR a [v]-be beleértette a fizikailag (többé-kevésbé) zöngétlenedő, de fonológiaiilag nem neutralizálódó — nem [f] — példányokat is.

egyéb artikulációs változtatás nélkül, mint a gége süllyesztése) a zöngé spontán módon beindul és könnyebben fenntartható, mivel a zengőhangok képzése nyitottabb és így a hangcsatorna szabadabb. A *v* labiodentális képzésű, így ennek a hangnak az esetében még nehezebb a nagy zajú turbulencia célpontot optimálisan fenntartani, hiszen az akadályképzés kivitelezése nehezebb az ajkaknál, mint a fogaknál. Hipotézisünk szerint az itt felvázolt aerodinamikai okokból eredően a *v* megvalósulása zengőhang előtti környezetben gyenge turbulenciájú, passzív zöngésségű lesz, azaz egy *labiodentális szűk közelítőhang* (approximáns), amit a [v] IPA szimbólummal jelölhetünk. | Más pozíciókban (pl. szó végén vagy zörejhangok mellett) az egyensúly zaj és zöngé között már sokkal nehezebben tartható fenn. Ezekben a környezetekben a fent említett aerodinamikai okokból következően azt jósoljuk, hogy valamelyik célpont nem kivitelezhető, azaz (adott hely-célpont mellett) vagy (i) a zaj célpont marad meg és a zöngévész el, vagy (ii) a zöngé marad meg és a zajvész el. Az első esetben a hangrés már sokkal nagyobb lehet, így egy erősen zajos és zöngétlen hang képezhető; ha labiodentális a helyképzés, akkor egy [f]/[v]-közeli hang. A másik esetben pedig egy gyenge zörejú vagy zörejmentes passzív zöngéjű (nyitott) közelítőhangot kapunk (labiodentális képzés esetén [v]/[w-t])” (BÁRKÁNYI–KISS 2006: 301–302; a lábjegyzeteket töröltem — KT).

A hangkörnyezet és a *v* realizációi BÁRKÁNYI és KISS szerint az 5. táblázatban látható módon foglalhatók össze.

környezet:	V_R	#_R, O_R	V_#	V_O	O_O, #_O, O_#
realizáció:	[v]	[v]	[v]	[v/f] vagy [v]	[v/f] vagy [v] [v]

5. táblázat: A *v* realizációi különböző hangkörnyezetben

(BÁRKÁNYI–KISS 2006: 303)

V = magánhangzó; R = zengőhang; O = zörejhang; # = szóhatár (szünet)

A táblázatban megjósolt, elméleti alapon megfogalmazott előfeltevéseket BÁRKÁNYI és KISS eszközfonetikai vizsgálatai igazolták is, adataik szerint a leírt fonotaktikai helyzetekben a *v* három különböző tulajdonságokat tartalmazó alorfónja figyelhető meg (BÁRKÁNYI–KISS 2006: 308):

- erősen turbulens és zöngétlen [v/f] (pl. *felhívtam, könyv*),
- közepesen turbulens és zöngés [v] (pl. *bovden, bővli*),
- gyengén turbulens és zöngés [v] (pl. *udvaros, Vivien*).

A *v* tehát a hangkörnyezettől függően vagy inkább frikatívaként, vagy inkább zöngés approximánsként valósul meg. Ez magyarázza a *v* „kétarcúságaként” emlegetett, a zöngésségi hasonulásban és a *v* fonotaktikájában tetten érhető jelenséget, amit a *v*-t csak zörejhangként számon tartó hangtanok rendhagyó viselkedésnéként említene (PAPP 1966: 136–137, KASSAI 1998: 173; bővebben: SIPTÁR

2001: 395–400), leginkább arra híva fel a figyelmet, hogy a *v* az ún. zöngésségi hasonulásban szokatlan módon csak mint hasonuló hang vesz részt (*hívhat*: /hi:vhot/ → [hi:fhot]), de ő maga nem hasonít (*húsvét*: /hu:ʃvet/ → [hu:ʃvet]).

Mindez a „szabálytalanság” azonban teljesen „szabályossá” válik, ha figyelembe vesszük, hogy a *v* hol obstruensként, hol szonoránsként artikulálódik, és ennek megfelelően viselkedik: „a *v* zörejhangok előtt zöngétlenedik, azaz — más zörejhangokhoz hasonlóan — végbemegy rajta a zöngésségi hasonulás (pl. *savas* [v] – *savtól* [f]); ő maga azonban nem zöngésíti az előtte álló zörejhangokat, ebből a szempontból tehát zengőhangként viselkedik (pl. *hatvan* [tv] és nem *[dv]). A *v* eloszlása monomorfemikus alakokban is hasonlóan felemás. A szóeleji kétagú zörejhang-kapcsolatok a magyarban zöngétlenek. Ha a *v*-t a zörejhangok csoportjába helyeznénk, akkor kizárólag ez a zörejhang sértené meg a fenti általánosítást, ugyanis szóeleji *tv*, *kv*, *cv*, *sv* szekvenciák előfordulnak (pl. *tviszt*, *kvarc*, *cvekedli*, *svéd* stb.). Ebben a pozícióban tehát a *v* inkább zengőhangként viselkedik, hiszen más zengőhangok itt szép számmal előfordulnak: *tréfa*, *klarinet*, *slampos* stb. Szóvégi mássalhangzó-kapcsolatokban viszont inkább a zörejhangokhoz hasonló, mivel előfordul zengőhangok után (*ellenszenv*, *könyv*, *terv*, *elv*, *ölyv* stb.). A zöngésséget érintő eloszlási tényeken kívül a *v* általános fonotaktikája is problematikus volt a korábbi fonológiaelméletek számára. Itt arra gondolunk, hogy bizonyos pozíciókban (elsősorban magánhangzó, ill. zengőhangok előtt) a *v* típusgyakorisága igen magas (monomorfemikus alakokban), máshol egyáltalán nem fordul elő (pl. zörejhangok előtt szó végén), míg más környezetek átmenetet képeznek e két végletes eloszlási gyakoriság között (tehát pl. az olyan alakok száma alacsony, amelyekben a *v* szó végén, mássalhangzó után fordul elő, pl. *könyv*, *kedv* stb.)” (BÁRKÁNYI–KISS 2006: 297–298, a lábjegyzeteket töröltem — KT; hasonlóan: SIPTÁR 2001: 395–397).

Mint látható, a magyar köznyelv *v* hangjai egy fonotaktikai környezet által meghatározott skálán realizálódnak. Az, hogy egy fonémának több allofónja is van, teljesen megszokott jelenség a hangok világában. És ahogy azon egyetlen nyelvész sem csodálkozik, hogy az *n* variánsai a bilabiálistól a velárisig bármelyik képzési helyen megvalósulhatnak, ugyanígy természetes a *v* realizációinak sokfélesége is, amely sokféleség a *v* esetében képzésének sajátosságaiból adódóan (labiális, zöngés, réshang) még változatosabb. A *v* azért tűnhet mégis „rendhagyó, szabálytalan” hangnak, mert allofónjainak skálája metszi azt a „határt”, ami a fonológiailag erősen eltérő viselkedésű obstruenseket és szonoránsokat elválasztja. (A jelenség egyébként nem egyedülálló még a magyarban sem, hiszen a /j/ három allofónja között is két obstruens [j, ç], valamint egy szonoráns [j] található, és a /j/ körüli hangtani kérdések is alapvetően a szonoráns-obstruens határ átlépéséből származnak (vö. SIPTÁR 2001: 387–395).

4.2. A magyar nyelvjárásokban a v (és vele együtt az f) változatossága még a köznyelvben megfigyeltnél is nagyobbak tűnik, ugyanis a gyűjtők megfigyelései szerint e hangok labializált/labiális v -ként és f -ként, valamint bilabiális β -ként és \varnothing -ként is előfordulnak, ez azonban nemhogy segítene az ómagyar β kérdésének megválaszolásában, hanem inkább tovább bonyolítja a képet.

Először is a mai nyelvjárásokban megfigyelt β -k kapcsán felvetődik, hogy ezek vajon az ómagyar β közvetlen folytatásai-e. BENKŐ LORÁND szerint például nem hogy elképzelhető, de egyenesen „nagyon valószínű, hogy nyelvjárásaink β hangjai nem egymástól független újabb fejlemények, hanem ellenkezőleg: megőrzött régiségek” (1956: 24; a kiemelést töröltem — KT). Erre azonban semmiféle bizonyíték nincs, mint IMRE SAMU írja, az „ómagyar, középmagyar kori és mai bilabiális ejtésű v között természetesen nem szükségszerű az összefüggés, bár nem is lehetetlen. Ennek eldöntése azonban további kutatást igényel” (1971: 295). Erős azonban a gyanú, hogy nemigen létezhet olyan további kutatás, ami képes lenne hitelesen rekonstruálni bármely ómagyar hang valódi fonetikai minőségét (vö. KIS 2014: 90), ami nélkül teljesen értelmetlen a bilabiális β valamiféle megőrződéséről beszélni. Már csak azért sem, mert amíg a mai nyelvjárások különböző v -realizációinak vizsgálata nem történik meg (márpedig eddig ezt senki sem végezte el), még az is erősen kérdéses, hogy vajon milyen hangértéket kell tulajdonítanunk a v és β betűkkel és mellékjelekkel lejegyzett spiránsoknak.

4.2.1. Korántsem biztos ugyanis, hogy a labiálisnak/labializáltak vagy bilabiálisnak jelölt hangok valóban azok. Tisztázatlannak tűnik, hogy a v és az f esetében mit jelent, hogy egy labiodentális hang képzése labilizált vagy labiális.¹⁸ Ha a v és az f labializált (kerekített), akkor esetükben egy magyarból eddig nem ismert másodlagos artikuláció meglétét kellene feltételeznünk (amit az IPA átírásával [f^v]-nek és [v^w]-nek kellene jelölni), ami csak a labiodentális réshangokon tűnik fel (hiszen ha olyan jellegű koartikulációs jelenség lenne, mint például a k labializált ejtése labiális magánhangzók előtt a $k\ddot{o}$, $k\ddot{or}$ stb. esetében, akkor ezt nem is kellene jelölni a magyar egyezményes hangjelölés elvei szerint; vö. még a $volt$ és a $víz$ szókezdő mássalhangzójának eltéréseit, továbbá a LADÓTól a 27. lábjegyzetben idézett példákat, 1954). Amennyiben viszont a v és az f labiális, ennek külön magyarázat nélküli jelölését némiképpen értelmetlennek is tekintetjük, hiszen a labiodentális hangok per definitionem labiálisak.

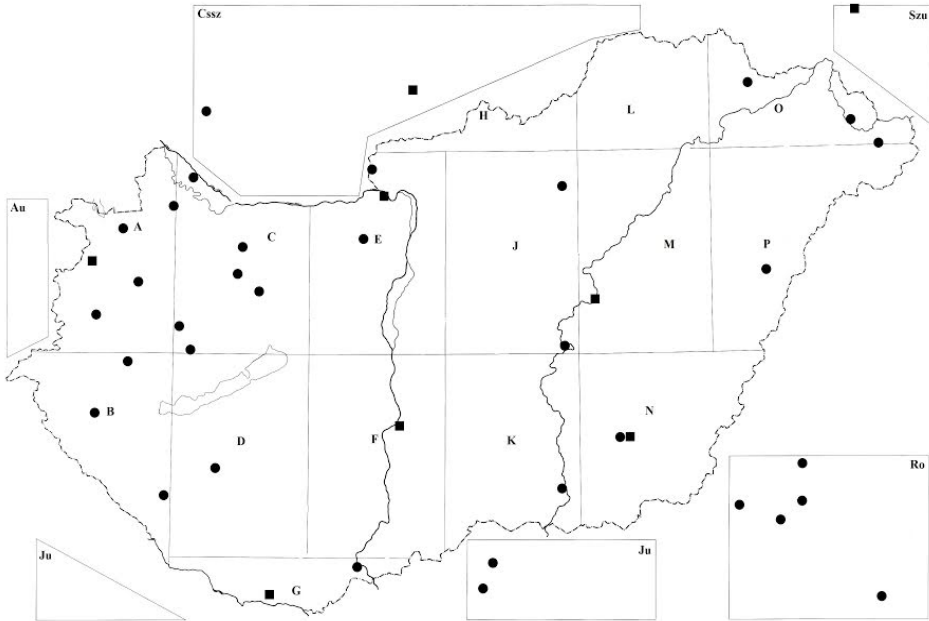
¹⁸ Korántsem mellékes, hogy az f -nek u g y a n o l y a n labializált és bilabiális ejtés-változatait jegyezték le a nyelvjárásokban, mint a v esetében. Ez egyrészt azt mutatja, hogy a labiális réshangok ejtése zöngésségtől függetlenül azonos mintákat követ, másrészt ha a mai β -ket az ómagyar β -kkel akarjuk összekapcsolni, azt is ki kell jelentenünk, hogy az f esetében feltételezzük, hogy ezek előzményét az ómagyarban szintén bilabiálisan \varnothing -nek ejtették, és a mai \varnothing -ek ennek megőrzött folytatásai. Erről valószínűleg szó sincs, egyszerűen az egyéni ejtés, az adott nyelvjárás fonotaktikai-artikulációs mintái és más efféle sokkal „maibb” okok miatt hallhatók a megszokott labiodentáltól eltérő változatok.

Erre a problémára valószínűleg az a (korántsem megnyugtató) válasz, amit VARGHA FRUZZSINA SÁRA, a magyar nyelvatlaszokban foglalt nyelvi anyag ki-váló ismerője és informatizálásuk szakértője írt egyik levelében: „A lejegyző nem azért használ β -t, mert bilabiális approximánsnak (vagy — fonetikai képzettsége függvényében — akár »bilabiális zöngés spiránsnak«) minősítene fonetikailag egy hangot. Hanem azért, mert fonetikai eltérést vél fölfedezni a viszonyítási minőséghez képest. A viszonyítási minőség esetünkben a köznyelvinek gondolt ν hang. Ha a lejegyző benyomása szerint csak árnyalatnyi az eltérés, akkor a ν alá egy kis karikát rajzol (γ), ami a kissé labiálisabb vagy labializáltabb ejtés mellékjele. Természetesen nem arról van szó, hogy labializált labiodentális réshangnak minősítene a kérdéses hangot, hanem arról, hogy a magyar egyezményes lejegyzésben csakis így jelölheti, ha a köznyelvinek érzékelt ν -hez közeli, de kicsit a bilabiálisra is emlékeztető hangot vél hallani.¹⁹ Ha a lejegyző benyomása szerint ennél nagyobb az eltérés, akkor alapjelet vált, és a ν szimbólum helyett a β -t vagy a w -t használja, de itt sem fonetikai minősítésről van szó, hanem arról, hogy ezen eltérés jelölésének ez a módja. (Érdekesség, hogy a magyar nyelvatlaszokban sok ezerből három adatban a betű alatti ponttal a w kevésbé labiális ejtését is feljegyezték.) A fentiekből az is következik, hogy ahol grafikusán több lejegyzett variánsa van a ν -szerű hangnak, ott egyáltalán nem biztos, hogy fonetikailag is ténylegesen több változatról beszélhetnénk, arról lehet inkább szó, hogy a lejegyző benyomásai hol ilyenek, hol olyanok. És természetesen ott is lehetnek bizonyos eltérések a megvalósításban, ahol a lejegyző benyomásai egységesen ν -t jeleznek.” (VARGHA FRUZZSINA SÁRA szíves közlése).

4.2.2. Bár a sztenderdtől eltérő ejtésű (bi)labiális(abb) nyelvjárási ν és f változatok valódi hangszínéről, tényleges artikulációjának módjáról csak a nyelvjárásgyűjtők impresszionisztikus megfigyelései állnak rendelkezésünkre, érdemes azért megnézni e hangok ejtésének területi elterjedtségét; elsősorban azért, mert ha helyes a hangtörténet azon vélekedése, miszerint az ómagyar $\beta > \nu$ változás nyugatról keletre terjedt (DEME 1956: 10, BÁRCZI 1967: 114, 117, E. ABAFFY 2003: 303), akkor azt feltételezhetjük, hogy a keleti nyelvterületen (még) találkozhatunk a β -vel²⁰, ellenben ilyen hangok a nyugati nyelvjárásokban (már) nem fordulnak elő. A helyzet azonban nem egészen ez. Való igaz, hogy a β -ket nagyobb számban figyelték meg a kutatók a legkeletibb magyar nyelvjárásokban, elsősorban a moldvai csángók beszédében, azonban a magyar nyelvjárások atlaszának adatai korántsem mutatnak arra, hogy egyértelműen β/γ nélküli régiókról beszélhessünk.

¹⁹ Vö. „a dentilabiális és bilabiális spiráns közti átmenet kifejezésére szolgáló \circ jel, melyet szintén csak középső, fél fokos eltérést mutató viszonylatban használunk” (BENKŐ 1975: 152).

²⁰ E. ABAFFY — egyébként teljesen alaptalan — kijelentése szerint néhány nyelvjárásban nem is vált általánossá a labiodentális ν (2003: 303).

1. térkép: A sztenderd labiodentálistól eltérő *v*-féle hangok előfordulása a MNyA.-ban (IMRE 1971: 295–296 nyomán)

- *β* és *ɣ*
- *φ* és *f*

IMRE SAMU vizsgálata szerint „Mai nyelvjárásainkban a *β*, *ɣ* változat elsősorban magánhangzóközi helyzetben fordul elő; pl.: A-3: *kőyes*, 20: *neβet*, A-24: *nyáβoG*, B-6: *kutkáβo*, (de Au-2: *kutkába*, 4: *kutkábo*), B-36: *sziyik*, C-21: *sziβök*, C-1: *fűyes*, 7, 16: *küyēs*, 19: *küβēs*, E-1: *fűβet*, 6: *fűyes*, J-10: *kőyel*, K-12: *hamuβā*, N-5: *safó*, *nyáβoG*, O-5: *kűbel* ~ *kűyel*, *iyott*, O-16: *hamuβāl*, 17: *hamuβal*, *iβott*, P-15: *iβutt*, Csz-6: *küβēs*, Ju-3, 7: *küyēs*, Ro-3: *kőβēs*, 5: *nyáβoG*, 7: *fabágo*, 10: *kőβök*, *nyóβi*, 21: *füyēt* stb. Megtalálható azonban msh. után is; pl.: A-6: *tetβēs*, B-19: *kümpēs* 'kőműves', C-18: *tetγēs*, D-23: *zárγa*, G-12: *kutkámya*, J-23 *ekerszarβa* stb. (de Au-2: *ekiszarba*, *ekiszarB*, 3: *ekiszarob*, 4: *ekiszarba*).²¹ | Az *f* hasonló jellegű ejtése ritkábbnak látszik ugyan, de szintén több adatot találunk rá;

²¹ Rendkívül figyelemre méltó, hogy IMRE SAMU adatai szerint a labiális/labializált/bilabiális *β*, *ɣ*, *φ*, *f* hangok kivétel nélkül magánhangzó előtt fordulnak elő. Lényegében ugyanerről számol be DEME LÁSZLÓ és BENKŐ LORÁND is WICHMANN csángó szótárára és saját megfigyelésükre támaszkodva (DEME 1956: 13, BENKŐ 1956: 23). Ez alapján úgy tűnik, hogy a szokásos labiodentálistól eltérő képzésű *v*-k következetesen az approximáns [v] helyén jelentkeznek, ezért feltételezhető, hogy a nyelvjárási *β*, *ɣ* hangok is approximánsok. (Lásd még a 25. lábjegyzetben írottakat.)

pl.: A-9: *φü*, E-5, M-16: *ekefej*, N-5: *ekepej*, Csz-16: *ekeφő*, Szu-1: *φüvfet*, F-6, G-7: *hámfa*, N-5 : *hámφa*, *baromφi*.” (IMRE 1971: 295–296).²²

A jelenség azonban nem mutat jellemző területi megoszlást, vagy ahogy IMRE SAMU fogalmaz: „A *v* és az *f* bilabiális ejtése mai nyelvjárásainkban eléggé sporadikus jellegű, s nem köthető még csak megközelítő határozottsággal sem valamely területhez” (IMRE 1971: 296). IMRE SAMUNAK az 1. térképre vetített példái azt mutatják, hogy szerte a magyar nyelvterületen található a „szokásos” labiodentálistól eltérően képzett *v*-féle hangokat.

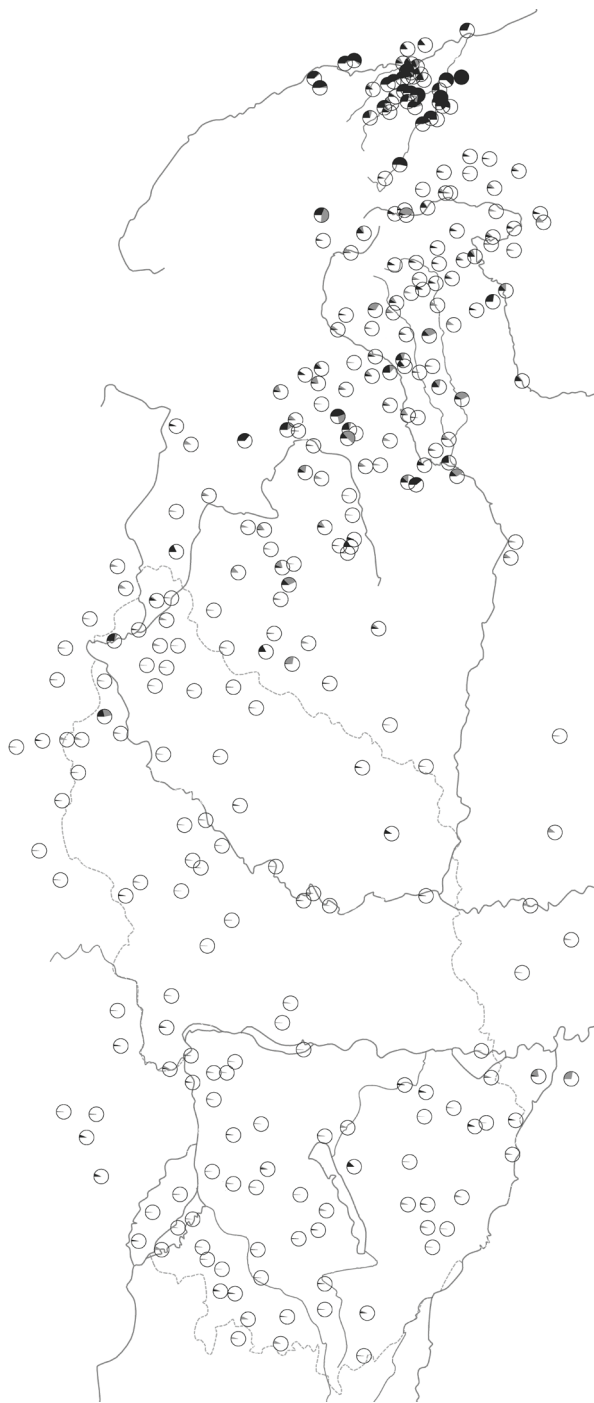
Az 1. térképen látható megoszlás azonban némiképpen csalóka, ennél sokkal pontosabban mutatja a *β*-k és *γ*-k helyzetét a VARGHA FRUZZINA SÁRA által a MNyA., a RMNyA. és a MCsNyA. adatai alapján készített 2. térkép²³, ez ugyanis azt is megmutatja, hogy a *v*-k különböző előfordulásai között *m i l y e n a r á n y b a n* jegyeztek le a gyűjtők a sztenderd labiodentális *v*-től eltérőnek érzékelt labiális spiránst. Nem szabad ugyanis szem elől téveszteni — mint VARGHA FRUZZINA SÁRA írja egyik levelében —, hogy ami „az atlaszokban le van jegyezve, az impresszionisztikus, mint minden lejegyzés, nem jelent tehát semmit, ha egy kutatóponton elvéve előfordul a *β*. Jó támpont lehet viszont a gyakoriság: ahol viszonylag gyakrabban fordulnak elő *β*-k a lejegyzésben, ott feltehetőleg valóban más a *v* ejtése, és ezt a más ejtést a lejegyző is már időnként érzékeli, illetve rögzíti. Egyfajta statisztikai szemlélet tehát segíthet minket abban, hogy megbecsüljük a kérdéses hangféleség fonetikai minőségét, biztosat viszont csak célzott fonetikai kísérletekkel mondhatnánk.”

A 2. térképen már valóban jól látszik, hogy helyes a kutatók benyomása, miszerint a keleti magyar nyelvjárásokban gyakoribb a *β*. Azt azonban az adatok korántsem igazolják, hogy *β* > *v* változás (ha volt ilyen egyáltalán) valóban nyugatról terjedt kelet felé, hiszen a *β*-k és a *γ*-k a nyugati nyelvterületen is jól érzékelhetően jelen vannak, sokkal inkább, mint például a Duna-Tisza közén vagy a Tiszántúlon.

Mindettől függetlenül az tény, hogy a legkeletibb nyelvjárásokban, elsősorban Moldvában, van egy olyan *v*-szerű hang, amely jól érzékelhetően eltér a köznyelvben és más dialektusokban ejtett *v*-ktől. Ezt a jelenséget régóta ismerjük, bőven találunk rá adatokat WICHMANN szótárában (1936) éppúgy, mint a legújabb A moldvai magyar tájnyelv szótárában (PÉNTEK 2016).

²² FODOR KATALIN a bodrogi Cigádon figyelt fel a *v* és az *f* bilabiális ejtésére (1975). KÁLMÁN BÉLA Nagyivánban (1956: 23), BENKŐ LORÁND Tiszakeresztyben (1956: 23) jegyzett le *β*-s alakokat.

²³ A 2. térképen a RMNyA.-ból az informatizált formában meglevő több mint négy kötetnyi anyag (1517 térképlap) szerepel, a MNyA.-ból és a MCsNyA.-ból pedig minden fel lett használva (beleértve a MCsNyA.-nak kéziratot, nyomtatásban még meg nem jelent 3. kötetét is).

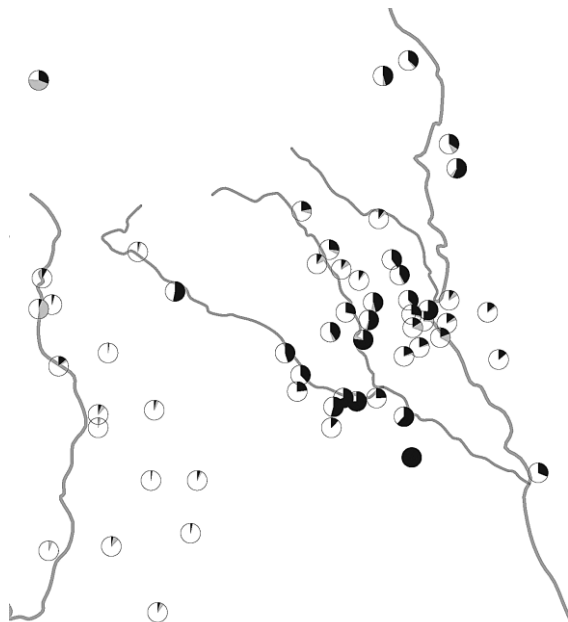

2. térkép: A β -k és γ -k előfordulási gyakorisága a nyelvatlaszokban (MNyA., RMNyA., MCsNyA.)

A térképet VARGHA FRUzsINA SÁRA készítette. A térkép felhasználatáról lásd a 24. lábjegyzetben írottakat.

(A térkép eredeti, jól nagyítható elektronikus változata megtekinthető a <http://mnytud.arts.klte.hu/mnyj/54/w-terk.pdf> címen.)

Arra azonban fel kell hívni a figyelmet, hogy bármennyivel is gyakoribbak a legkeletibb nyelvjárásokban a ν helyén ejtett β -k, ezeknek a száma még a bilabiális β -t leggyakrabban használó településeken is messze alatta marad a ν -kének. Arányaiban a legtöbb β -t Práleában jegyezték le, itt 1411 adatban összesen 40 w -t adatoltak, de a ν előfordulása itt is jóval gyakoribb, ezeket 171 esetben találjuk meg (VARGHA FRUZSINA SÁRA szíves közlése).

3. térkép: A β -k és γ -k előfordulási gyakorisága a legkeletibb magyar nyelvjárásokban
A térképet VARGHA FRUZSINA SÁRA készítette.²⁴

Ezek a β -k és γ -k — mint ezt a VARGHA FRUZSINA SÁRA által rendelkezésemre bocsátott adatokból megállapíthattam — majdnem mindig magánhangzó előtti pozícióban fordulnak elő, leggyakrabban magánhangzók között, de szó eleji helyzetben is van rájuk példa.²⁵ A feldolgozott három nyelvatlásban összesen

²⁴ A térképen azok a településeket láthatók, ahol legalább egy β -t vagy γ -t adatoltak. A gyakoriság az adatok számához viszonyítva van kiszámolva. A kutatópontokat jelölő körök azt mutatják meg, hogy ahhoz a kutatóponthoz képest, ahol a β és/vagy a γ előfordulása az adatok számához viszonyítva a legnagyobb, mennyire gyakori a β és/vagy a γ az adott kutatóponton. Ahol a β a leggyakoribb (Prálea), ott a kör teljesen fekete, a többi kutatópont pedig a β gyakoriságának függvényében van kevésbé besötétítve. A településeket jelölő körökben látható $f e k e t e$ körcikk a β -ket (vagy w -ket), a $s z ü r k e$ a γ -ket jelöli.

²⁵ Kivéteklént találni néhány szóvégi ($ö\beta$, $szi\beta$, $eny\beta$), illetve diftongusnak tűnő esetet is ($b\bar{o}\beta re$, $cs\bar{o}\beta$). Vö. még „Ismeretes, hogy WICHMANN csángó szótára igen nagy számú olyan u és \bar{u} jelölést tartalmaz, amely β -nek olvasható. Ezek a jelölések azonban — feltűnő módon — csak szóbelseji

570 településről van adat, ezek közül 289-en van legalább egy találat β -re vagy γ -re. Előfordulási arányukat jól mutatja, hogy az összesen 849 729 nyelvi adatból 1927 esetben jelöltek a gyűjtők a szokásos labiodentálistól eltérő ejtésű v -t, amelyeket 1262-szer β -vel vagy w -vel jelöltek (a w a RMNyA. kéziratos változatában és a MCsNyA.-ban használatos), 665 adatban pedig γ -t rögzítettek.

Ezek alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a zöngés labiális réshang fővariánsa a magyar nyelvjárásokban mindenhol a labiodentális v , aminek $s z o n o r á n s m e l l é k v a r i á n s a k é n t$ előfordulhat valamilyen, a sztenderd ejtéstől eltérő változata is, amit a gyűjtők β -vel (w -vel) vagy γ -vel jelöltek.

4.2.3. Már megjegyeztük, hogy a β -k és a γ -k előfordulása, mint ez a 2. térképen is látható, nem erősíti meg azt az elképzelést, hogy a feltételezett $\beta > v$ változás nyugatról keletre terjedt volna. Mivel a területi elterjedés nem támasztja alá ezt az elméletet, felvethetjük még azt is, hogy a teória melletti legfőbb érv, a v -nek a nyugati nyelvjárásokban megfigyelhető, a többi dialektushoz képest szokatlan viselkedése a zöngésségi hasonulásban, csak a β -nek a v -vé válásával magyarázható-e. Ezen elképzelés szerint a bilabiális zöngés β egy zöngétlen pár nélküli hang volt a magyarban, ezért eredendően nem volt érintett a zöngésségi hasonulásban, míg a labiodentális v már az f zöngés párjaként rögzült a hangrendszerben, ezért a zöngésség szerinti hasonulásban is részt vehetett. Mivel a v viselkedése a zöngésség szerinti hasonulásban felemás, ez azt mutatja az idézett elmélet szerint, hogy az eredetileg nem hasonuló és nem hasonító β hang a labiodentális v -vé válással hasonulóvá vált, de valamiért (néhány évszázad óta) őrzi nem

hangzóközi helyzetben, illetőleg összetételben magánhangzó utáni helyzetben (pl. *fă-uăgă, feireuălo* stb.) fordulnak elő; abszolút szókezdeten vagy szó belsejében mássalhangzó után WICHMANN következtetésen v -t ír. Ennek a feljegyzésmódnak azonban nem szabad túlságos jelentőséget tulajdonítanunk, s belőle fonetikai törvényszerűségeket levonnunk. Még a mai csángóban is főlős számmal hallhatni az utóbbi két hangtani helyzetben levő β -ket. 1952-ben Moldvában jártamban viszonylag rövid idő alatt több ilyen adatot jegyeztem le: *βáros* 'város', *βárju* 'varjú', *βereb* 'veréb', *βagyon* 'van', *βállò* 'vályú'; *βeress* 'vörös'; *szilβa* 'szilva', *odβasz* 'odvas', *szárβa* 'ekének a szarva'; stb. A moldvai csángóban tehát a β sokféle hangtani helyzetben egészen általános. [...] — Tavalyi tiszakerecsenyi (régii Bereg megye) nyelvátlasz-gyűjtésem során egész sor β -t jegyeztem fel, mindig szóbeljeji, hangzóközi helyzetben: *fuβár* ~ *fuβuár*, *üβeg* ~ R. *iēβēg*, *saβanyu*, *hüβös*, *haβas*, *füβes*, *füβet*, *lőβök*, *loβa*, *szilβe* stb. Ugyanezek a szavak — nyilván a köznyelvi dentilabialis ejtés hatására — jórészt v -vel is szerepelnek a jegyzetfüzetben." (BÉNKÓ 1956: 23).

BÁRCZI GÉZA másféle hangtani helyzetben is észrevett β -ket és φ -eket. Megfigyelése szerint „ha egy nasalis hangra labiodentális réshang következik, a nasalis maga is labiodentálissá hasonul: *homvéd*, *hamvas*, *somfa*, *számféjtés* stb.”, ám e „rendesen hátraható” hasonulással szemben „szórványosan előfordul előreható hasonulással az *mβ* változat is: *homβéd*, *hamβas*, tehát mint különleges mellékvariánslehetőséget be kell vennünk hangjaink közé a β -t is. Sokkal gyakoribb azonban az előreható hasonulás a nasalis és az f találkozásakor, azaz az *mφ* ejtésváltozat. 28 különféle vidékről, főleg azonban a Tiszántúlról és a Palócságból való ember ejtésében figyeltem meg a következő szavakat : *kámfor*, *komfort*, *bumfordi*, *sámfa*, *somfa*, *kunfajta*, *honfoglalás*. A 28 közül csak egy ejtett következtetésen *mφ*-et, 12 mindenegyes esetben, ismételve is *mφ*-et ejtett, a többinek az ejtése ingadozott, mégpedig legtöbbször úgy, hogy minden szabályosság nélkül hol *mφ*, hol pedig *mφ* volt az artikuláció, ugyanabban a szóban is váltakozva” (BÁRCZI 1952).

hasonító jellegét a nyelvterület túlnyomó részén. Ellenben ott, ahonnan a $\beta > \nu$ változás elindult, már „volt ideje” a ν -nek a többi frikatívával megegyező tulajdonságúvá alakulnia, azaz a hasonuló után hasonító hanggá is lennie, ezért a változás kiinduló helyén, a nyugati nyelvterületen már előfordulhatnak a sztenderd-
ben és a legtöbb nyelvjárásban szabálytalannak minősülő hasonulások a ν -s hangkapcsolatokat tartalmazó alakokban. Ilyen formán a „magyar nyelvterület nagy részére kizárólagosan jellemző *ötven, Vasvár* típusú hangsorok a Nyugat-Dunántúl északi részén *ödven, Vazsvár* formában is előfordulnak, az általánosan elterjedt *hatvan, látva* stb. alakokon túl Zala megyében, a Hetés déli részén és Baranyában a *hatfan, látfa* jellegű hangkapcsolatok is megjelennek, a tipikus *borotva, kötve* formák mellett pedig Szombathelytől délre Vasban és Zala északi részén, illetve ezeknél kisebb mértékben még a Közép-Dunántúlon is a *borodva — borotfa, ködve — kötfe* stb. hangsorok egyaránt megtalálhatók” (FODOR 2001: 339 alapján további bőséges szakirodalommal FEHÉR 2009: 86).

De valóban csak egy teljesen befejeződött $\beta > \nu$ változás magyarázhatja ezt a jelenséget? Véleményem szerint nem.

A kérdés egyik (egyébként a $\beta > \nu$ változással számoló), rendkívül tanulságos, új szempontokat felvető megoldását FEHÉR KRISZTINÁnál olvashatjuk, aki szerint „a magyar zörejangkapcsolatok fonációs kiegyenlítetttsége nem szükség-szerű (azaz fiziológiai) tulajdonságnak mutatkozik, hanem inkább olyan nyelv-(járás)tipikus *f o n o t a k t i k a i m i n t á n a k* látszik, ami korábban, a nyelv filogenetikus története során (de ekkor sem koartikulációs »kényszerek« eredményeképpen) alakul ki, és a beszélők nyelvének jellegzetes hangkombinációs jegeként egészen napjainkig hagyományozódik” (FEHÉR 2009: 88; kiemelés tőlem — KT). Ennek a fonotaktikai mintának a létezését jól bizonyítja, hogy abban a nyelvjárási régióban, ahol a ν zöngésítő hatása megfigyelhető, nemcsak a ν , hanem más szonoránsok is mutatnak hasonló „rendhagyó” zöngességi viselkedést. A nyugat-dunántúli nyelvterületen az „itteni, zöngés obstruens + ν mintához szokott beszélők a ν (fél)zöngösségből adódóan kezdhették el a *Vas megye, hát nem, mos már* ’most már’ alakok nazális tagú kapcsolatait *Vazs megye, hád nem, mazsmá* formában artikulálni [...]. Ezek nyilvánvalóan a *Vazsvár, mazs vót itt* ’most volt itt’ stb. alakok analógiájára jelenhettek meg e területeken, csakúgy, mint a Horgertől korábban leírt somogyi *szemeteszláda* típusú formák vagy éppen a szóvégi zöngés *zs-t* mutató *tedvezs, rozsdázs szavak*” (FEHÉR 2009: 92).

Mindenhhez azt is hozzá kell tenni, hogy a „ ν »tényleges« fonetikai karaktere nemcsak bizonytalan zörejjessége miatt, de instabil fonációs tulajdonságaiból adódóan is nehezen észlelhető, ez pedig jelentősen növeli annak az esélyét, hogy az egyes ν -k fonológiai-fonetikai hovatarozása a beszélők nyelvében valóban kétféle legyen. | Ezt szem előtt tartva korántsem meglepő, hogy azokon a nyugat-dunántúli területeken, ahol az obstruens + ν kapcsolatok integrálódtak a zörejangok

fonációs harmóniamintájába, a zöngés *ragva* típus mellett vagy helyett bizonyos részeken már igen régóta az ellentett *rakfa* formák is előfordulnak” (FEHÉR 2009: 92).

A *v*-nek efféle instabil fonációs tulajdonságait tudtommal eddig még senki sem vizsgálta az érintett nyelvjárási régióban, de nem lenne túlságosan meglepő, ha a *ragva*, *hadvan*, *huzsvét*-féle alakok *v* hangjai esetében akár jól kimutatható zöreinesség lenne mérhető, ugyanis épp ez a fonotaktikai helyzet az, ahol a köznyelvi adatok szerint kétféle, frikatíva és approximáns jelleg is megfigyelhető. BÁRKÁNYI és KISS bemutatnak egy példát arra, hogy az ún. „köztes” környezetekben — pl. az O_R, azaz az obstruens + *v* kapcsolatban zengőhang előtt — kétféle stratégiát figyelhetünk meg: az általuk példának hozott *hatvan* szóban például „a *v* vagy zöngés volt és alacsony CoG-jű (azaz [ʋ]), vagy zajos és zöngétlen ([ɣ])” (BÁRKÁNYI–KISS 2006: 311). A *v*-nek ez a kétféle realizációs lehetősége magában hordozza, hogy a zöngésségi hasonulásban hasonító hangként kétféleképpen, approximánsként vagy frikatívaként találkozzunk vele. Azt, hogy a lehetőségek közül melyik valósul meg, valószínűleg a FEHÉR KRISZTINA által említett analógiás minták határozzák meg, és nem az, hogy volt-e bilabiális β előzménye a *v*-nek, vagy nem.

5. Végeredményben mit állapíthatunk meg a *v*-féle hangok általános hangtani és a mai magyar nyelv felőli megközelítésével a feltételezett ómagyar bilabiális β kapcsán?

Először is a világ nyelveiben megfigyelt *v*-féle hangok megoszlása alapján kijelenthetjük, hogy sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy egy nyelvben ne bilabiális, hanem labiodentális *v* forduljon elő. Amennyiben mégis a bilabiális β feltűnésével számolunk, akkor ezt sokkal nyomósabb érvekkel kell alátámasztani, mint a *v* meglétének feltételezését, különös tekintettel arra, hogy a mai magyar nyelv is (még ha csekély mennyiségben feltűnnek is benne ettől eltérőnek tűnő ejtészváltozatok) a labiodentális *v* hangot tartalmazza. A világ nyelveinek hangállományát feldolgozó adatbázisok alapján az látszik, hogy gyakorisági alapon egyedül a labioveláris *w* lehet olyan hang, amely a *v* előzményeként szóba jöhetne, de tekintettel arra, hogy a magyar nyelvet egy nem *w*-ző nyelvi régióban beszélik (vö. AUSTERLITZ 1976: 252–253), annak esélye is viszonylag kicsi, hogy a *w* mint önálló fonéma valaha is megvolt a magyar nyelvben.²⁶

Erősíti a *v* valószínűségét az is, hogy eddig nem vetődött fel, hogy az előzményeként említett β -n kívül más bilabiális réshang is létezett volna a magyarban.

²⁶ AUSTERLITZ szerint Európa 1400–2000 évvel ezelőtt „[w] terület” volt, majd az európai nyelvekben bekövetkezett egy erőteljes *w* > *v* változás, és „[v] területté” vált (AUSTERLITZ 1976). AUSTERLITZ felvetései kétségkívül érdekesek, bár elmélete ellenőrzésének lehetősége véleményem szerint erősen kérdéses, és a magyar nyelvre és előzményeire vonatkozó megjegyzései is számomra kétséges hipotéziseken (vö. KIS 2013: 273) alapulnak.

Az a biztosnak látszó tény viszont, hogy a magyar nyelvben az ősmagyar kor óta napjainkig a labiodentális képzési helyű *f* jelenlétével számolhatunk zöngétlen labiális réshangként, és hogy a zöngés labiális réshang az obstruensek zöngés-zöngétlen párba rendeződése során ennek az *f* hangnak a párja lett (és ez a két hang oly mértékben „együtt mozog”, hogy a nyelvjárásokban megfigyelt ejtés-változataik, amiket bilabiálisnak vagy labializáltak jelöltek a kutatók, teljes azonosságot mutatnak), azt sugallja, hogy a *v* volt ez a zöngés labiális réshang, és nem a *β*. Nem lehet attól sem eltekinteni, hogy a zöngességi párok között is a *f* : *v* pár a leggyakoribb a labiális területen a világ nyelveiben. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy egy egymással fonológiai oppozícióban nem álló (azaz a zöngés-zöngétlen korreláció megjelenése előtti) *f* és *β* egyidejű megléte is kevésbé valószínű, mert a bilabiális és a labiodentális réshangok együttes előfordulása meglehetősen kivételes, ez a két képzési hely többnyire egyetlen labiális osztályként jelentkezik a nyelvek hangrendszerében.²⁷

A magyar nyelv mindenesetre azt mutatja, hogy a *v* ejtése változatos, de fonotaktikailag nagyon is kötött. A köznyelvben megfigyelt (de egészen biztosan a nyelvjárásokban is kimutatható és a köznyelvvél megegyező, a *v* allofónjainak ugyanazt a megoszlását mutató) ejtési skála azonban nem a labiodentális–bilabiális képzési terület, hanem az approximáns–frikatíva képzési mód (ezzel együtt a szonoráns–obstruens jelleg). Természetesen nem lehetetlen, hogy a nyelvjárásokban egy köznyelvben nem megfigyelhető képzési lehetőség tűnjön fel²⁸, azonban a magyarban (eltekintve a BÁRCZI által megfigyelt szórványos *homfbéd*-féle esetektől és a LADÓtól a 27. lábjegyzetben idézett koartikuláció előidézte példaktól) valószínűleg nem erről van szó, hanem az approximáns–frikatíva skála különböző pontjain történő és az artikulációs célpontok fenntartására törekvő képzési megoldásokról. Erre mutat az, hogy a nem szokásos labiodentálisnak érzékelt nyelvjárási *v*-k kivétel nélkül magánhangzó előtti pozíciót elfoglaló approximánsok, amelyeknek viszont nemcsak a köznyelvi [v] változata, hanem ennél akár nyitottabb, labioveláris [w] allofónja is realizálódhat, és ezt érzékelik például bilabiális *β*-nek a nyelvjárásgyűjtők.

²⁷ De éppen az a helyzet, hogy egy labiodentális hanggal szemben nem áll egy ugyanolyan képzésmódú bilabiális, eredményezheti azt, hogy az adott labiális réshang realizációi sokkal szélesebb képzési-hely-skálán helyezkedjenek el, akár a labiodentálistól a bilabiálisig. Mindez LADÓ szerint a magyarban előfordul, bár ezt a kérdést alaposabban tudommal senki sem vizsgálta meg. (Saját megfigyeléseim semmiképpen nem támasztják alá LADÓ vélekedését.) LADÓ úgy véli, hogy „dentilabialis spiransaink (*v*, *f*) környezetüktől függően a bilabializálódás különböző fokozatait mutatják egészen a teljes bilabialis spiránsá válásig” (1954: 155), amit a dentilabiálisból a bilabiálisba való átmenet fokozódásának példasorával illusztrál: *ívik, hévér, evett, pávák, csavar, lovon, uvuláris, mufure* (LADÓ 1954: 156).

²⁸ A törökből is ismerjük például a labiodentális *f*-et és *v*-t érintő bilabializáció jelenségét (vö. GÖKSEL–KERSLAKE 2005: 4, vö. még 6). Ötlet szintjén (de csak így!) felmerülhet az is, hogy egyes esetekben a beszélők nem a szokásos módon endolabiálisan, az ajak belső részével, hanem exolabiálisan (lásd CATFORD 2001: 79), de ettől még labiodentálisként képezik a *v*-t.

A [w] variáns esetleges feltűnése azonban nem jelenti azt, hogy a magyarban a /v/ fonéma ne labiodentális lenne (vagy hogy ne labiodentális lett volna). Egyszerűen arról lehet szó, amit BÁRKÁNYI-tól és KISStől korábban már idéztünk: amikor a zöngé célpontot kívánjuk fenntartani (tipikusan intervokalikus helyzetben és magánhangzók előtt szókezdetben), aerodinamikai okokból következően a zörej célpont nem lesz kivitelezhető, ezért „a zöngé marad meg és a zajvész el”, így „egy gyenge zörejű vagy zörejmentes passzív zöngéjű (nyitott) közelítőhangot kapunk (labiodentális képzés esetén [v]/[w]-t)” (BÁRKÁNYI–KISS 2006: 302).

Az eddig elmondottakat az ómagyar labiális zöngés réshangra (meggyőződés szerint az ómagyar *v*-re) vonatkoztatva azt elég nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy ez a hang eredetileg szonoráns approximáns fonéma volt, hiszen meglétét már arra a korai időszakra is feltételezik, amikor a magyarban még nem volt zöngésségi oppozíció, azaz amikor zöngétlenként csak obstruensek, zöngés-ként pedig csak szonoránsok fordultak elő a magyar nyelvben. Ebből kiindulva a mai *v* előzménye egy approximáns [v] lehetett (és nem a világ nyelveiben rendkívül ritka előfordulású [β]).

Véleményem szerint a szonoráns *v* [v] feltevése nyelvtörténeti szempontból is elfogadható, mert ugyanúgy magyarázatot ad azokra a hangtörténeti jelenségekre, amiket manapság a *β*-vel szokás összekapcsolni, mint a bilabiális spiráns. Az ómagyar *β* több feltételezett tulajdonsága (pl. a vokalizációra való képessége) ugyanis nem a *β* bilabiális képzéséből származik, hanem annak szonoráns approximáns voltából. (Erről lásd még részben más megközelítésben: KIS 2014: 111–117, különösen 116–117.) Viszont mivel a [v] szintén rendelkezik ugyanezekkel a tulajdonságokkal — lévén ez a hang is szonoráns approximáns (ráadásul ez is labiális hang) —, igazából nehezebb a labiodentális *v*-nél a világ nyelveiben jóval ritkább, az *f* zöngés párjaként sokkal körülményesebben értelmezhető, nem homorgán bilabiális *β* meglétét bizonyítani, mint visszatérni ahhoz a korábbi felfogáshoz, hogy magyar nyelv önálló életének hangrendszerében mindvégig egy labiodentális *v*-vel kell számolnunk, amely *v* approximáns fonémából a zörejhangok zöngésségi korrelációjának kiteljesedése miatt obstruens fonémává vált. A hangrendszernek a zöngésségi korreláció kialakulása miatti rendszerkényszere mellett a frikatíva *v* feltűnésében jelentős szerepet játszhatott több hangtörténeti változás, leginkább a kétnyíltszótagos tendencia és a tövéghangzók eltűnése (vö. FEHÉR 2009: 88–90), amelyek megteremtették azokat a fontotaktikai helyzeteket, amelyekben a *v*-t zörejesen kellett/lehetett képezni, így a szonoráns realizáció mellett feltűnt a magyarban az obstruens variáns is. De erre a témakörre majd csak a bilabiális *β* kérdéseit nyelvtörténeti vonatkozásban tárgyaló következő írásomban szeretnék kitérni.

Irodalom

- E. ABAFFY ERZSÉBET 2003. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 106–128, 301–351, 596–609.
- AUSTERLITZ, ROBERT 1976. Az európai [w] és [v] térben és időben. *Nyelvtudományi Közlemények* 78: 251–255.
- BAKRÓ-NAGY MARIANNE 1999. Fonémakölcsönzés és jelöltségelmélet. *Magyar Nyelv* 95: 282–289.
- BÁNHIDI, ZOLTÁN–JÓKAY, ZOLTÁN–SZABÓ, DÉNES 1965. *Lehrbuch der ungarischen Sprache*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1952. Bilabialis réshang a magyarban. *Magyar Nyelv* 48: 199–200.
- BÁRCZI GÉZA 1954. *Magyar hangtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRCZI GÉZA 1962. A finnugor zárhangok ősmagyar kori történetéhez. *Magyar Nyelv* 58: 1–10.
- BÁRCZI GÉZA 1967. Hangtörténet. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Budapest, Tankönyvkiadó. 95–180.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA–KISS ZOLTÁN 2006. A fonetikai célpontok összeegyeztethetlenségéről: A magyar v fonológiájának fonetikai alapú megközelítése. In: KÁLMÁN LÁSZLÓ szerk., *KB 120: A titkos kötet. Nyelvészeti tanulmányok Bánréti Zoltán és Komlósy András tiszteletére*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet–Tinta Könyvkiadó. 297–315.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA–KISS ZOLTÁN 2008. A note on sonorant voicing in Slovak. In: KÁLMÁN LÁSZLÓ szerk., *Papers from the Mókus Conference*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 34–45.
- BÁRKÁNYI ZSUZSANNA–KISS ZOLTÁN 2009. Hungarian v: Is it voiced? In: DEN DIKKEN, MARCEL–VAGO, ROBERT M. szerk., *Approaches to Hungarian 11. Papers from the 2007 New York Conference*. Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins. 1–28.
- BÉKÉS VERA 1997. *A hiányzó paradigma*. Debrecen, Latin Betűk.
- BENKŐ LORÁND 1956. [Hozzászólás PETROVICI EMIL „Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban” című előadásához]. *Magyar Nyelv* 52: 23–26. (= BilabV. 19–22.)
- BENKŐ LORÁND 1975. A magyar nyelvjárások atlaszának hangjelölési rendszere és gyakorlata. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 123–165.
- BilabV. = *A magyar bilabialis v hang kérdése. (Petrovici Emil előadása és a vele kapcsolatos hozzászólások)*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 93. Budapest, 1956.
- CATFORD, JOHN CUNNISON 2001. *A Practical Introduction to Phonetics*. Második kiadás. Oxford–New York, Oxford University Press.

- CRYSTAL, DAVID 2008. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Hatodik kiadás. Blackwell Publishing.
- CSER ANDRÁS 2002. A zörejhangegyengülések és -erősödések tipológiája. *Nyelvtudományi Közlemények* 99: 57–147.
- DEME LÁSZLÓ 1956. [Hozzászólás PETROVICI EMIL „Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban” című előadásához]. *Magyar Nyelv* 52: 13–14. (= BilabV. 9–11.)
- FEHÉR KRISZTINA 2009. Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk., *Nyelvelmélet és dialektológia*. Piliscsaba, PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 85–96.
- FODOR KATALIN 1975. Néhány adat a *v* és *f*biabilais [!] ejtésére. *Magyar Nyelv* 71: 201–202.
- FODOR KATALIN 2001. A nyelvjárási hangtani jelenségek. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 325–350.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1903. Magyar Nyelvhasználat. *Egyetemes Philológiai Közöny* 27: 417–421.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1915. A nyelvtudomány alapelvei. *Magyar Nyelv* 11: 100–108.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1925/1950. *Hangtörténet*. Második kiadás. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 77. Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1940. *Magyar történelmi nyelvtan. Hangtan*. Sajtó alá rendezte LAZICZIUS GYULA és PAIS DEZSŐ. Budapest.
- GÓSY MÁRIA 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Budapest, Osiris Kiadó.
- GÖKSEL, ASLI–KERSLAKE, CELIA 2005. *Turkish. A comprehensive grammar*. London–New York, Routledge.
- HALL, ROBERT ANDERSON 1938. An Analytical Grammar of the Hungarian Language. *Language* 14: 9–113.
- HALL, ROBERT ANDERSON 1944. *Hungarian Grammar*. Language Monographs 21. Baltimore, Linguistic Society of America.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2003. A magyar nyelv története. Az ősmagyar kor. In: KIEFER FERENC szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 45–61.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JAKOBSON, ROMAN 1972. *Hang — jel — vers*. Második, bővített kiadás. Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÁLMÁN BÉLA 1956. [Hozzászólás PETROVICI EMIL „Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban” című előadásához]. *Magyar Nyelv* 52: 21–23. (= BilabV. 17–19.)
- KÁLMÁN, BÉLA 1972. Hungarian historical phonology. In: BENKŐ, LORÁND–IMRE, SAMU szerk., *The Hungarian Language*. The Hague–Paris, Mouton. 49–83.
- KÁLMÁN LÁSZLÓ–TRÓN VIKTOR 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Második, bővített kiadás. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KASSAI ILONA 1998. *Fonetika*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KIS TAMÁS 2005. A veláris *j* a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 43: 5–26.

- KIS TAMÁS 2013. A „palatális” *dzs* a magyarban. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–KÁDÁR EDIT szerk., „...*hogy legyen a víznek lefolyása...*” Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 267–295.
- KIS TAMÁS 2014. Leíró hangtan és hangtörténet. *Magyar Nyelvjárások* 52: 89–124.
- KISS ZOLTÁN 2007. *The phonetics–phonology interface. Allophony, assimilation and phonotactics*. Kézirat. Doktori disszertáció. Budapest.
- KISS ZOLTÁN–BÁRKÁNYI ZSUZSANNA 2006. A phonetically-based approach to the phonology of [v] in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 53: 175–226.
- KNIEZSA ISTVÁN 1928. *A magyar helyesírás a tatárjárásig*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 25. Budapest.
- KNIEZSA ISTVÁN 1959. *A magyar helyesírás története*. Második, javított kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KRÄUTER FERENC 1907. A mássalhangzók hasonulása a magyarban. *Magyar Nyelvőr* 36: 113–128, 145–155, 206–217. (= KRÄUTER FERENC 1907. *Mássalhangzók hasonulása a magyarban*. Nyelvészeti Füzetek 44. Budapest, Atheneum.)
- LADEFOGED, PETER–MADDIESON, IAN 1996. *The sounds of the world’s languages*. Oxford, Blackwell Publishing.
- LADÓ JÁNOS 1954. A *v* és az *f* hang mozgása a dentilabialis és a bilabialis képzésmód között. *Magyar Nyelv* 50: 155–156.
- MADDIESON, IAN 1984. *Patterns of sounds*. Cambridge Studies in Speech Science and Communication. Cambridge, Cambridge University Press.
- MADDIESON, IAN–EMMOREY, KAREN 1985. Relationship between Semivowels and Vowels: Cross-Linguistic Investigations of Acoustic Difference and Coarticulation. *Phonetica* 42/4: 163–174.
- MADDIESON, IAN–PRECODA, KRISTIN 1990. Updating UPSID. *UCLA Working Papers in Phonetics* 74: 104–111.
- MARTÍNEZ-CELDRÁN, EUGENIO 2004. Problems in the classification of approximants. *Journal of the International Phonetic Association* 34/2: 201–210.
- MCsNyA. = GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA–SZABÓ T. ATTILA szerk. 1991. *A moldvai csángó nyelvjárás atlasza 1–2*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 193. Budapest.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MORAN, STEVEN PAUL 2012. *Phonetics Information Base and Lexicon*. Doktori értekezés. University of Washington. URL: <https://digital.lib.washington.edu/researchworks/handle/1773/22452>.
- PAIS DEZSŐ 1950. *Irányelvek a magyar hangtörténet tárgyalásában*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 78. Budapest.
- PAPP ISTVÁN 1966. *Leíró magyar hangtan*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- PAPP ISTVÁN 1972. A nyelvtörténeti oktatás módszertanához. *Magyar Nyelvjárások* 18: 41–52.

- PÉNTEK JÁNOS szerk. 2016. *A moldvai magyar tájnyelv szótára 1/1. Moldvai magyar–közmagyar rész. A–K.* Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- PETROVICI EMIL 1956. Egy magyar hangtani sajátosság tükröződése a román nyelv magyar kölcsönszavaiban. *Magyar Nyelv* 52: 6–11. (Hozzászólások: BÁRCZI 1956, DEME 1956, TAMÁS 1956, PAIS 1956, GÁLDI 1956, BAKOS 1956, KÁLMÁN 1956, BENKŐ 1956. PETROVICI előadása a hozzászólásokkal együtt önálló kötetben is megjelent: BilabV.)
- PHOIBLE = MORAN, STEVEN–McCLOY, DANIEL–WRIGHT, RICHARD szerk. 2014. *PHOIBLE Online*. Leipzig, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. URL: <http://phoible.org>.
- RMNyA. = MURÁDIN LÁSZLÓ gyűjt.–JUHÁSZ DEZSŐ szerk. 1995–2004. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza 1–9*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SIPTÁR PÉTER 2001. Három felemás magyar mássalhangzó. *Magyar Nyelv* 97: 385–404.
- SIPTÁR PÉTER–SZENTGYÖRGYI SZILÁRD 2013. *Optimális esszék a magyar fonológiáról*. Veszprém, Pannon Egyetemi Kiadó.
- SZINNYEI JÓZSEF 1902. Fonetikus írás a finn-ugor nyelvek számára. *Nyelvtudományi Közlemények* 32: 82–98.
- SZINNYEI JÓZSEF 1926. A Halotti Beszéd hang- és alaktana. *Magyar Nyelv* 22: 157–170, 230–260.
- WICHMANN, YRJÖ 1936. *Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó und Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Helsinki, Suolamais-Ugrilainen Seura.

Bilabial β and ν -kind sounds in Hungarian

The presumption that Old Hungarian did have a bilabial β sound raises a number of issues. Using the apparatus of general and Hungarian phonology, the present study is an examination of what the sound reconstructed as β by modern historical phonology could have been like in the first place, what its phonetic features were, what relationships it had with other consonants within the system. The review indicates the Old Hungarian labial voiced spirant to most probably have been a sonorant approximant ν [ν], a hypothesis which explains the historical phonological phenomena attributed to β just as well as that of a bilabial spirant.

Keywords: historical phonology, phonemics, bilabial β , ν -type sounds, labiodental ν , labiovelar w